

KULTURMILJÖ
HALLAND

SOCIETETSPARKEN

Kulturhistoriskt värde och bevarande

Britt-Marie Lennartsson

KULTURHISTORISK UTREDNING

Societetsparken, Getakärr 3:60, Varbergs stad och kommun

2013:24

Societetsparken

Kulturhistoriskt värde och bevarande

Bakgrund	2	3.5 Byggnader	34
Metod	2	3.6 Aktiviteter	34
1. Befintligt skydd av Societetsparkens kulturhistoriska värden i Vad gäller idag?	3	3.7 Kyrkoruinen	35
1.1 Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.	3	3.8 Skulpturer	36
1.1.a. Byggnadsminne enligt KML	3	3.9 Belysning	37
1.1.b Fornlämningar enligt KML	3	3.10 Bänkar	37
1.2 Plan- och bygglagen (PBL 2010:900)	4	3.11 Papperskorgar	37
1.3 Kommunala underlag för kulturhistoriska värden	5	3.12 Skyltning	38
1.4 Riksintresse enligt Miljöbalken (RI)	6	4. Parkens kulturhistoriska värde	39
1.5 Florensdokumentet	6	4.1 Vad har rent fysiskt ett värde att bevara?	39
2. Historik	8	5. Rekommendationer	41
2.1 Innan Societetsparken	8	6. Sammanfattning	43
2.2 Varberg blir kurort	9	6.1 Befintligt skydd	43
2.3 Parker - ett allt mer angeläget ämne	11	6.2 Historik	43
2.4 Badhusparken skapas	11	6.3 Societetsparken idag	44
2.4.1 Den engelska parken	13	6.4 Parkens kulturhistoriska värde	45
2.5 Societetsparken på 1880-talet	15	7. Källor	46
2.7 Lottastugan	18	7.1 Litteratur och tryckta källor	46
2.8 Kring sekelskiftet 1900	20	7.2 Otryckta källor	46
2.9 Societetsparken på 1920-1940-talen	21	7.3 Arkiv	46
2.10 Det sena 1900-talet	26	Bilagor	
3. Societetsparken idag	28	1. Antikvariskt utlåtande ang. Lottastugan	
3.1 Gångsystemet	28	2. Bilder från Hallands Kulturhistoriska museum	
3.2 Avgränsning/inhägnader	29		
3.3 Entréer	30		
3.4 Växtligheten	32		

Bakgrund

I maj 2013 fick Kulturmiljö Halland uppdraget av Varbergs kommun, genom stadsträdgårdsmästaren, att ta fram ett kulturhistoriskt underlag för Societetsparken inför framtida förändring och hantering av parken. Ett sådant underlag har saknats trots att parken ingår i byggnadsminnet Societetshuset. Byggnadsminnesförklaringen tillkom i en tid då fokus låg på enstaka objekt, framför allt byggnader, trots att Societetsparken, eller Badhusparken, som den ursprungligen hette, har en historia som går 30 år längre tillbaka i tiden än byggnaden. Denna rapport visar på parkernas betydelse i en kurort som Varberg.

I denna rapport presenteras en översiktlig sammanställning av parkens historia, från tiden innan det blev park fram till nutid. Tyngdpunkten ligger dock på parkens äldre historia fram till ca 1940. En sammanställning har gjorts av befintligt skydd av parkens kulturhistoriska värde såsom kulturminneslagen, plan- och bygglagen, miljöbalken och vad dessa verktyg anger som värdefullt. Då Societetshuset varit i fokus vid dessa skyddsformuleringar är formuleringar kring parkdelen mycket vaga och översiktliga. I denna rapport har därför tagits fram en mer detaljerad kulturhistorisk värdering, med utgångspunkt i parkens historia, sammanhanget i vilken den tillkommit och hur den förändrats. Värderingen syftar till att tydliggöra vad som rent fysiskt är värdefullt i parken.

Bebyggelseantikvarie Britt-Marie Lennartsson, Kulturmiljö Halland, har utfört fältarbete och sammanställning av föreliggande rapport. Arkivmaterialet förvaras hos Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3 i Halmstad under dnr 2013-163.

Metod

Litteraturstudier har genomförts av diverse Varbergslitteratur samt av uppsatser i ämnet. Här har Lars Stackells populärversion av hans uppsats *Västkusten förr, Badortsmiljöns liv och bebyggelse under 1800-talet* från 1975 varit användbar. Kristina Gustavsson har i sin *Varbergs Societetspark 1856 -2009 En promenadparks förvandling*, skriven som kandidatuppsats vid Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap, SLU Alnarp 2009, gjort en mycket ingående studie av parkens historia samt av växtmaterialet genom tiderna. Hon har utöver vissa studier i arkiven i Varberg även varit på bl.a. Landsarkiven i Lund och Göteborg, Brandförsäkringsverket, och gjort en egen inventering av växtmaterialet. Hennes arbete visar att det finns tämligen lite källmaterial om just växtmaterialet, men att vissa slutsatser om detta ändå kan dras. Hon gjorde även 2009 en total genomgång av samtliga träd i parken, samt delar av planteringar med buskar och blomrabatter. En annan uppsats som använts som källa är Yvonne Johanssons uppsats, *Parkens betydelse i Varbergs kulturliv och dess roll i det urbana livet, från ca 1860-1925*, skriven inom kursen för Hallands kulturhistoria II vid institutionen för Data- och Affärsvetenskap, Högskolan i Borås, 2009. Vårdplan för Societetshuset framtagen av Antiquum 2007 har också varit en användbar källa. I augusti 2013 gav Hembygdsföreningen Gamla Varberg ut boken *När societeten kom till Warberg* av Lennart Hjelmstedt samt Anna-Lena Nilsson.

Arkivmaterial har hämtats på Kulturmiljö Halland och Länsstyrelsen samt Varbergs kommunarkiv. Bildmaterial har studerats på Hallands Kulturhistoriska museum i Varberg. Äldre kartor har främst hämtats från Lantmäteriets arkiv på Stadsbyggnadskontoret i Varberg. Samråd har hållits med antikvarie Emma Östlund på Länsstyrelsen i Halland.

1. Befintligt skydd av Societetsparkens kulturhistoriska värden i Vad gäller idag?

1.1 Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.

Lagen (Här kallad Kulturminneslagen i KML) fastslår att kulturmiljön är en värdefull samhällsresurs, en nationell angelägenhet, och ansvaret att skydda och vårda den är allas vårt gemensamma. Lagen om kulturminnen skyddar bl.a. fornlämningar, kyrkor, begravningsplatser och byggnadsminnen. Ett byggnadsminne måste vara ösynnerligen märkligt genom sitt kulturhistoriska värde, eller ingå i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde. Länsstyrelsen svarar för kulturminneslagens tillämpning och beslut om byggnadsminnen föregås alltid av samråd med fastighetsägare och kommunen. Halland har drygt 40 byggnadsminnen, varav ett är Societetshuset med omliggande park.

1.1.a. Byggnadsminne enligt KML

Societetshuset blev byggnadsminne enligt KML 1980. Byggnadsminnesförklaringen föregicks av en dokumentation gjord av Lars Nellde 1979. Här är det främst byggnaden som står i centrum för beskrivning och värdering och det finns skyddsföreskrifter för vad som ska bevaras i bygganden. Parken beskrivs mycket kortfattat med att det finns gräsmattor, grusbelagda gångar, rabatter, buskar och stora lövträd, en täckt mindre estrad, minigolf, tennisbanor, belysning, stolpar av modern typ runt om i parken. I den kulturhistoriska bedömningen anges parkens värde stort då den är viktig för förståelsen av helhetsbilden av huset och de tidigare verksamheterna.¹ Detta speglar en tid då det ännu var de enskilda objekten, byggnaderna som stod i fokus för bevarande, inte de större sammanhangen. Inte heller hade värdet i parker och trädgårdar uppmärksammas i högre grad. Florensdokumentet, se nedan, antogs först några år senare 1982. Dokumentationen fick dock följden att byggnadsminnet utgörs av Societetshuset, Getakärr 3:60, med ett tillhörande skyddsområde närmast byggnaden. Skyddsföreskrifterna omfattar därmed inte hela parken. Varken beskrivning eller skyddsföreskrifter anger vad som skulle vara värdefullt att bevara annat än att området skall hållas i sådant skick att byggnadens utseende och karaktär inte förvanskas.

2007 tog Antiquum på uppdrag av länsstyrelsen Hallands län fram en vårdplan och antikvarisk förundersökning för Varbergs Societetshus. Uppdraget och därmed även vårdplanen gäller byggnaden som här bedöms ha ett samhällshistoriskt värde som representant för badortsepoken, byggnadshistoriskt och arkitektoniskt värde då det är ritat av en känd arkitekt i morisk stil med interiöra målningar. Byggnaden är välbevarad från sin tid, viss delar mer och andra mindre. Antiquum nämner ändå kortfattat att parken fick en genomtänkt utformning och är en viktig del av byggnadsminnet.²

1.1.b Fornlämningar enligt KML

KML reglerar även fornlämningar. Fasta fornlämningar är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna t.ex. kyrkogårdar, minnesvårdar, ruiner av kyrkobyggnader samt lämningar av bostäder samt kulturlager som uppkommit runt bostäder, arbetsliv och näringsfång. Enskilda fasta fornlämningar har även ett fornlämningsområde. Hur stort detta område bör vara avgörs av länsstyrelsen från fall till fall. Området ska vara så stort att fornlämningen bevaras och i vissa fall även ett område runt om, tillräckligt med hänsyn till

¹ Länsstyrelsen, pärm Societetshuset

²Antiquum, 2007, s 15

dess art och betydelse. Det är förbjudet att utan tillstånd enligt detta kapitel rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fast fornlämning. Tillstånd söks hos länsstyrelsen som får lämna tillstånd till ändring eller borttagning om fornlämningen medför hinder eller olägenhet som inte står i rimligt förhållande till fornlämningens betydelse. Länsstyrelsen fattar också beslut om det krävs någon särskild utredning innan ändringen, om det krävs dokumentation, och ta till vara fornfynd eller på särskilda åtgärder för att bevara fornlämningen. Ibland kan det behövas en förundersökning för att länsstyrelsen ska kunna fatta ett beslut om det krävs en större utredning. Utredningarna bekostas i regel av den som vill ändra på fornlämningen eller inom fornlämningsområdet.³

Societetsparken berörs av dessa paragrafer då de södra delarna ligger inom ett helt fornlämningsområde som täcker in 1600-talsstaden Platsarna, se senare avsnitt under historik. Enligt en karta från 1645 sträcker sig staden Platsarna ned för kullen mot vallgraven och ruinerna efter stadens kyrka finns ännu kvar som en långsträckt kulle i södra delen av parken. Kullen är också krönt av ett röse med en minnessten, även den klassad som fast fornminne. Det kan t.ex. innebära att bebyggelse eller andra fasta byggnadsverk är olämpliga för nära ruinkullen över Platsarnas kyrka, som bör få ha en tydlig resning i ett mer öppet landskapsparti. Det innebär även att det mycket väl kan bli fråga om någon typ av förundersökning vid arbeten som kräver grävningar, då det kan finnas spår av 1600-talets bebyggelse under markytan. Om en förundersökning visar på intressanta fynd kan det bli aktuellt med en arkeologisk grävning.

1.2 Plan- och bygglagen (PBL 2010:900)

Den stora massan byggnader omfattas dock inte av KML, utan tas upp i Plan- och bygglagen, PBL, (SFS 2010:900). I kapitel 8 i denna lag står bl.a. att kulturhistoriskt värdefulla byggnader inte får förvanskas, de ska hållas i vårdat skick och underhållas så att den kulturhistoriska karaktären bevaras. För att detta ska kunna fungera måste det klarläggas vilka byggnader som är kulturhistoriskt värdefulla.

Den gällande detaljplanen för Societetsparken är en stadsplan från 1934 (se s 26, avsnitt 2.8), samt en detaljplan från 1991 för del av Getakärr 3:60. Detta speglar den värdering av Societetshuset som gjordes inför byggnadsminnesförklaringen 1977. Planen gäller bara Societetshuset med liten smal remsa runt om. Planen anger att det är en värdefull miljö (Q₁) där ursprungligt utseende ska vara vägledande vid eventuell förändring, ny bebyggelse skall utformas med särskild hänsyn till såväl byggnadens som omgivningens art samt den äldre mittersta delen av byggnaden inte får rivas (Q₂). Byggnaden får användas för restaurang och utställning (H) och området runt ska utgöras av plantering med buskar och träd (n).⁴ Den övriga delen av parken regleras av en stadsplan från 1934, långt innan det fanns möjlighet eller ens tankar om att skydda och bevara byggnadsverk och anläggningar i den kommunala planeringen. Den ligger dock som park utan inritade byggrätter, varför man ändå såg ett värde i att ha en park just här.⁵ Denna värdering har medfört att förändringar som gjorts inte alltid har haft sitt ursprung eller hänsyn till att detta är en värdefull park, samtidigt som ansvariga genom tiderna trots allt sett ett stort värde i att parken finns. Det finns därmed inga gällande tydliga riktlinjer för vad som gäller vid hanteringen av parken och de byggnader som ligger här, utom för Societetshuset.

³ Lag om kulturminnen mm. (1988:950), www.notisum.se

⁴ Varbergs kommun, Stadsbyggnadskontoret, detaljplan för del av Getakärr 3:60

⁵ Varbergs kommun, Stadsbyggnadskontoret, Stadsplan 1934

Avgränsningarna för kulturmiljön *Kommunikation och badliv*. De blå prickarna anger kulturhistoriskt värdefull byggnad enligt inventering av kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Varbergs kommun, 2009.

1.3 Kommunala underlag för kulturhistoriska värden

I PBL kapitel 2 anges bl.a. att vid planläggning och ärenden om bygglov skall byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt, bl.a. med hänsyn till stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärden. För att detta ska kunna ske måste dessa värden klarläggas. 2011-2012 tog Kulturmiljö Halland fram ett planeringsunderlag *Stadens karaktärer i kulturmiljöer i Varbergs stadsområde* som identifierar olika viktiga kulturmiljöer inom Varbergs stad, på uppdrag av Varbergs kommun och Länsstyrelsen, antaget av Byggnadsnämnden i augusti 2012.⁶ En av dessa kulturmiljöer ligger i ett stråk längs havet. Miljön kallas *Kommunikation och badliv*, då en röd tråd genom det tämligen heterogena området är att de flesta ingående objekten kan berätta om en av stadens stora expansionsperioder, ca 1880-1900, som sammanfattningsvis grundar sig på goda kommunikationer, samt stadens etablering som betydande badort. Tillsammans bildar dessa objekt av olika karaktär, från lite olika tider, byggda i varierande syfte, en miljö som är en av Varbergs kulturhistoriska och identitetsskapande värdekärnor. De ingående komponenterna har än idag viktiga praktiska funktioner och är långt ifrån en museal miljö. Delar av miljön ingår i ett fornlämningsområde med kulturlager under jord från staden Platsarna (1613-1666) samt synliga lämningar såsom ruinen efter Platsarnas stadskyrka i nuvarande Societetsparken. Rekommendationer för att bevara den kulturhistoriskt värdefulla karaktären i miljön är:

- Välbevarade och kulturhistoriskt värdefulla byggnader, byggnadsverk och parker, som nämns ovan, bör bevaras. Järnvägen bör finnas med på symboliskt vis även om inte alla delar kommer finnas kvar fysiskt.
- Ändringar på byggnader inom området, som kan påverka miljön, bör ske i samråd med antikvarisk expertis. Detta kan även gälla byggnader som inte har ett kulturhistoriskt egenvärde.

⁶ Under tryckning augusti 2013

- Vid förändringar inom miljön bör hänsyn tas till siktlinjer.

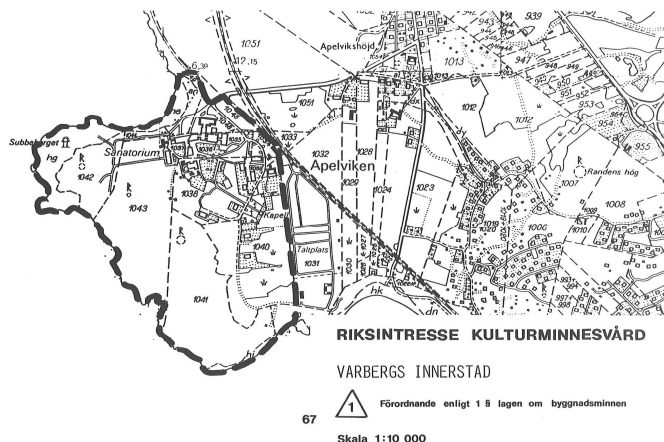
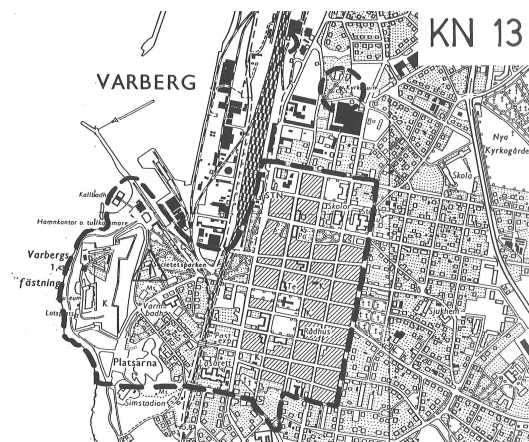
Sedan 2009 finns även en *digital inventering av alla kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Varbergs kommun*. Denna inventering används som underlag vid plan och bygglovsärenden och klassificerade byggnader kan betraktas som värdefulla enligt PBL kap 8 (13 § En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas. 14 § Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt. Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.) I inventeringen placerades Lottastugan i klass B med bl.a. byggnadshistoriskt, och miljöskapande värde. Societetshuset är placerad i den högsta klassen, A, då den är byggnadsminne.

1. 4 Riksintresse enligt Miljöbalken (RI)

Mark- och vattenområden som har nationell betydelse för bevarande eller utveckling kan enligt miljöbalkens (MB) tredje kapitel betecknas som områden av riksintresse. Det kan gälla t.ex. kulturmiljö, naturmiljö, friluftsliv, energiproduktion och kommunikation.

Riksantikvarieämbetet beslutar om riksintressen för kulturmiljövården. Kommunerna ska arkitekturhistoriskt ange i sina översiktsplaner hur dessa nationella riksintressen ska tillgodoses. Urvalet av RI bygger på 1970-talets fysiska planering. Riksantikvarieämbetet har ett pågående projekt (2012-2014) som syftar till att ta fram vägledning för hur Riksintressena ska hanteras i olika processer.⁷

Varbergs innerstad med Platsarna, Fästningen och Kurorten är ett riksintresse för kulturmiljövården. Riksintressets värde ligger sammanfattningsvis i den medeltida fästningen, bad- och kurortsanläggningar av stort traditions- och symbolvärde, 1600-talets stadsområde Platsarna med trähusbebyggelse från 1880-talet, Varberg inom Vallgatorna med 1660-talets rutnätsplan med bebyggelse från 1700- till tidigt 1900-tal, kustsanatoriet med stort social- och medicinhistoriskt värde för landet och symbolvärde för Varberg. Värderingen grundar sig bl.a. på att det är en välbevarad badlivsmiljö med rötter från 1810-talet. I området ligger bl.a. societetshuset ritat av Adrian Peterson, kallbadhuset från 1902, strandpromenad, varmbadhuset från 1925 som sammantaget utgör en stark dragningskraft för Varberg som sommarstad.

⁷ Raä, Kulturmiljövårdens riksintressen

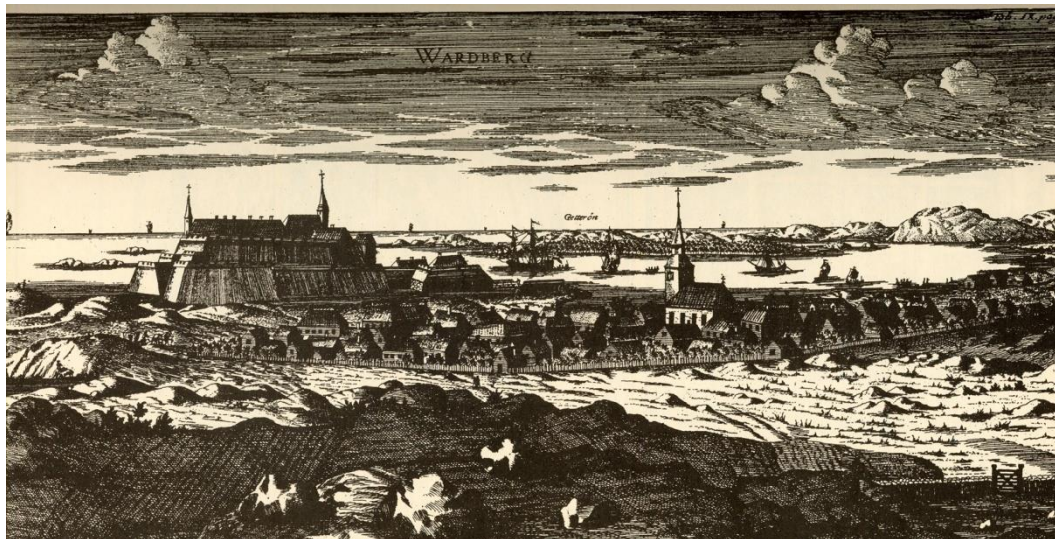
1. 5 Florensdokumentet

Ännu ett dokument som inte ger ett juridiskt skydd men som ändå är intressant i sammanhanget är Florensdokumentet från 1982 framtaget av ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) är en världsomspännande organisation för professionella kulturvårdare och Unescos exportorgan för kulturmiljövård och Världsarvskonventionen. Florensdokumentet skulle underlätta och stödja arbeten som innebär ett bevarande av historiska parker och trädgårdar. En historisk park definieras som ett särskilt landskap som associeras med ett minnesvärt skeende, t.ex. en viktig historisk händelse, en myt, ett sägenomspunnet slag eller motivet för en berömd målning. Florensdokumentet anger att restaurering och ev. rekonstruktion av en historisk park eller trädgård bara får göras efter noggranna studier som kan garantera att arbetena är korrekta ur vetenskaplig synpunkt. Sådana studier kan innebära allt från arkeologisk utgrävning till sammanställandet av dokument om anläggningen i fråga och om liknande anläggningar. Innan arbeten påbörjas måste en plan för dem utarbetas som grundas på ovan nämnda studier. Denna plan måste underställas en expertgrupps gemensamma prövning och godkännande. Det finns även en paragraf för att vid underhåll, konservering, restaurering och rekonstruktion av en historisk park eller trädgård måste alla dessa viktiga beståndsdelar behandlas samtidigt. Isoleras de olika åtgärderna från varandra så skadas helheten.⁸

Societetsparken skulle kunna gå in under en viktig historisk händelse i och med sin egenskap av att vara en brunnspark och därmed vara en historisk park enligt Florensdokumentets definition. Dock har den inte betraktats som sådan då det inte funnits något riktigt underlag, underhåll och ändringar har inte gjorts utifrån ovanstående principer. Detta underlag skall visa om Societetsparken bör betraktas som en enligt Florensdokumentet historisk park.

⁸ Gustavsson, 2009, s 9

2. Historik

Varberg 1752 från kopparstick, Bildstationen, Hallands konstmuseum

2.1 Innan Societetsparken

Varbergs slott och fästning har legat fast på sin klippa, Vardberget, sedan slutet av 1200-talet, dock med en ständig byggverksamhet med förändringar allt efter århundradena har gått, som försvarsborg, senare fängelse och sedan tidigt 1900-tal museum. Staden har dock flyttats flera gånger. Forntida föregångare kan ha varit Järnmölle i Tvååker och Gamla Köpstad. På 1300-talet eller ännu äldre kan staden Getakärr vara, vars stadskyrka ännu står som ruiner vid dagens polishus. Under 1400-talets början anlades en ny stad Ny Varberg belägen vid nuvarande Lindhofs kungsgård. När Ny Varberg brändes ner av svenskarna under Kalmarkriget 1612 bestämde kung Christian IV att staden skulle återuppbyggas vid fästningen på de s.k. Platsarna.

En stadskarta från 1645 visar att Platsarnas rutades in strikt, enligt 1600-talets sätt att anlägga städer, utan hänsyn till topografin ned för berget ända till Societetsparken. Marken mellan Fästningen och Platsarna var troligen sank och vattensjuk, men området där dagens park ligger kan ha dränerats något av dammar, bl.a. kyrkdammen.⁹ Slottsherren Mogens Gyldenstierna d.y. beordrade han 1615 att en korsvirkeskyrka skulle uppföras troligen bredvid slottskyrkans kyrkogård som låg på platsen. I länets räkenskaper har man hittat uppgifter på att kyrkan hade torn och spira i väster och kyrkspiran samt koret var beklädda med ekspån. Byggnaden förstördes vid branden 1666 men ligger kvar som en långsmal kulle i nuvarande Societetsparkens södra del. På kullen finns en minnessten med följande text inristad: òÅr 1666 lades Varberg, då beläget å Platsarna, i aska. Stadens kyrka låg då här. Av dess stenar är kumlet rest.ò Över den mark som sedan blev societetsparken ska även Kungsvägen ha gått.¹⁰ Platsarna brändes ned redan 1666 och staden flyttade till sin nuvarande plats. Platsarna återbyggdes på 1880-talet med en småskalig trähusbebyggelse längs 1600-talsstadens gatusträckningar som på något sätt måste ha bevarats.¹¹

⁹ Broberg, 1982, s 60

¹⁰ Gustavsson, 2009, s 8

¹¹ Gustafsson, 2007, s 22-28

Staden så som den anlades efter strikt 1600-talsanda, med rutnät. En bäck rann ned från staden (Bäckgatan söder om torget) ned till en damm i nuvarande societetsparen. En viktig väg, Kungsvägen, kom till staden söderifrån, delade sig i en väg genom staden (dagens Kungsgatan, tidigare benämnd Storgatan) och en ned till hamnen, genom dagens parkområde.

2.2 Varberg blir kurort

Varberg var länge en liten fattig trästad med lantlig karaktär med jordbruket som viktigaste verksamheten. 1811 upptäcktes att Svartekällan vid Stora Apelviken kunde användas som hälsokälla. Att åka på kurort och drick brunn hade blivit på mode vid denna tid och lockade många besökare. De inkvarterades runt om i den lilla enkla staden och fick dagligen ta sig den långa skumpiga vägen till Apelviken.¹² Den berömde biskopen och skalden Esaias Tegnér besökte Varberg år 1826 för att dricka brunn och ta hälsobad. Han skrev i ett brev till gode vännen Brinkmann dessa hårda ord om Varberg: *öLägg nu till allt detta den omständigheten att Varberg utom all fråga är det fulaste stället i Sverige; Det är Nordens sanddosa, icke ett träd, icke en skugga, icke en grön fläck så lång ögat räcker, blott flintskalliga berg och saltvatten och skriftsandö.* Det enda som Tegnér tyckte var grönt var *ödoktor Bexells Vasaband och kyrkoherdefrun Maria Nordvalls buskeö.*¹³

Utvecklingen av badorten pågick ständigt för att kunna möta konkurrensen från andra orter på Västkusten. 1837 togs brunnshuset ned i Apelviken och materialet återanvändes för att bygga ett brunnshus inne i staden, vid kyrkan och torget, på en plats som fick namnet Brunnsparken. Brunnshuset var ett societetshus med underhållning, umgänge, fester utöver vattendrickning.¹⁴

Hamnen hade rustats upp och utvidgats 1849 och ångbåtslinjer etablerades med förbindelser mellan Göteborg-Falkenberg-Halmstad-Helsingborg-Köpenhamn-Lübeck. Det blev nu betydligt lättare att ta sig till Varberg och antalet badgäster ökade på 1850-talet. På 1880-talet öppnades också järnvägslinjer, först till Borås och senare Västkustbanan 1888. 1864 bildades ett badortsbolag för att möta ökad konkurrens från andra badorter längs kusten och bl.a. byggdes både kall- och varmbadhus.

¹² Stadens karaktärer, s 27

¹³ Gustavsson, 2009, s 10

¹⁴ Stackell, 1975, s 88-89

Kartan från 1855 visar var Svartekällan **ðHelsobrunnð**, låg i förhållande till staden, Kulturmiljö Hallands arkiv.

Kommunikationsförbättringarna ledde även till en omfattande utveckling av hela stadslivet. Industrin blev allt mer betydande, skapade många arbetstillfällen. Varberg hade en betydande stenhuggarindustri, 1897 fanns inte mindre än 19 stenföretag i Varberg med ca 260 anställda och vid sekelskiftet 1900 arbetade hälften av alla industrier i Varberg med sten. Stadens stora expansion påbörjades under 1880-talet expanderade Varberg främst p.g.a. jordbruksnäringens utveckling och Varbergs Mekaniska verkstad som tillverkade maskiner för jordbruket. Även virkesexport, havsfiske och sjöfarten hade också en betydande roll. Under 1881-1885 ökade Varbergs befolkning med 36% från 3 046 till 4 049 personer. Det innebar även en ökad byggnation som definitivt sprängde 1600-talets gränser vid Vallgatorna.¹⁵

¹⁵ Gustafsson, 2007, s 22-28

Utsnitt ur karta från 1855, offentliga byggnader tycks var svartmarkerade, bl.a. Brunnshuset i Brunnsparken väster om kyrkan och Perssonska trädgården, Kulturmiljö Hallands arkiv

2.3 Parker - ett allt mer angeläget ämne

Varberg var enligt samtida iakttagare, som Tegnér, en karg plats längs den blåsiga kusten, vilket inte upplevdes som attraktivt. Badgästerna ville flanera i skuggiga parker utan att riskera en missklädsam solbränna. Skogarna i stora delar av Södra Sverige hade avverkats i en sådan omfattning att de inte återhämtade sig utan återplantering. Sällskap bildades på olika platser i landet för att skapa trädplanteringar i stadsmiljö. I Varberg skedde en tämligen omfattande plantering på privata initiativ. Herman Rhode, rektor på Elementarskolan i Varberg 1852-1897, bildade tidigt *Småfåglarnes Vennerò* i syfte att väcka ungdomars intresse för småfåglars omvårdnad, samt träd- och växtvård. Han vände sig till de unga samhällsmedborgarna då de äldre i Varberg inte visade sig intresserade. De trodde inte att något kunde växa och frodas på de kala klipporna. Sällskapet lyckades i alla fall trots motstånd och sabotage plantera Påskberget söder om staden på 1870-talet.¹⁶

Under tidigt 1860-tal hade Varbergs planteringssällskap bildats av bl.a. stadsläkare Emil Brunstedt och apotekare B.T. Santesson. På 1880-talet slogs dessa sällskap samman, med hjälp av badortens nye intendent, doktor Alfred Levertin och ombildades till *Planteringssällskapet Småfåglarnes Vennerò*. Nu gick många Varbergsbor med i sällskapet, hög som låg, gammal som ung. I början av 1880-talet hade sällskapet 118 medlemmar, 1910 hade man 261 medlemmar. Planteringarna blev nu högst angelägna och medlemmarna förband sig att plantera två träd var per år och de mer bemedlade medlemmarna sköt till pengar till verksamheten utöver medlemsavgiften. Planteringssällskapen stod bakom de flesta planteringarna i den karga staden, bl.a. på Brunnbergs, Håstensberget och norra Esplanaden och de skötte även parkerna som järnvägsparken och Engelska parken.¹⁷ Planteringssällskapet skötte aldrig badhusparken (Societetsparken) men samma personer tycks ändå ha legat bakom. Johan E Jönsson, telegrafassistent och lokalhistorisk författare skrev i sin bok *Varbergsminnen från 1881* att om Tegnér skulle återkomma till Varberg "...skulle han häpna, ty nu har Varberg visserligen ingen brist på trän och grönska o sommaren. Snart sagdt från kyrkan, kan man promenera genom lummiga alléer och parker ända ner till badhusen, ..."18

2.4 Badhusparken skapas

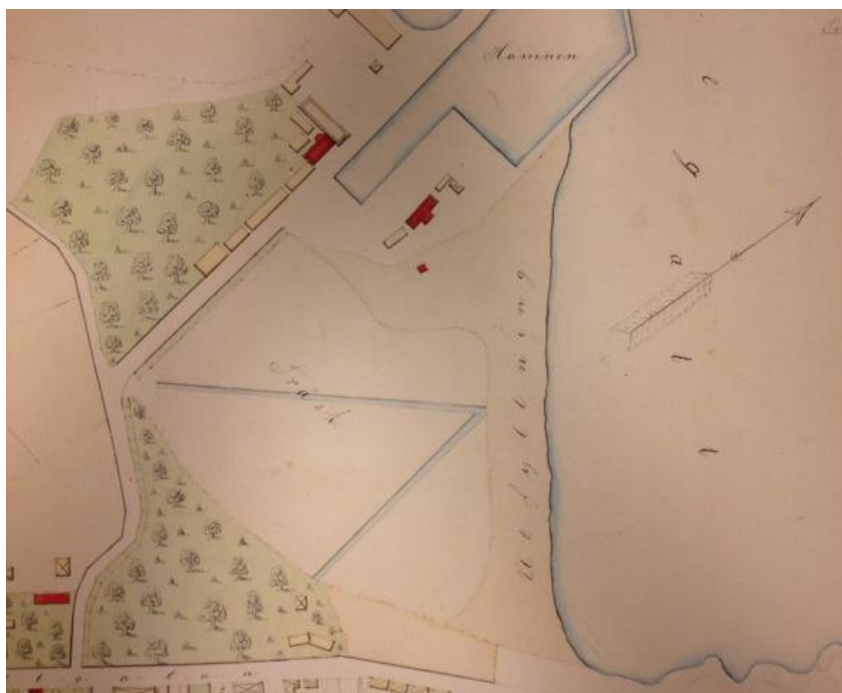
(Societetsparken har kallats badhusparken långt in på sent 1900-tal.) Innan Societetsparken blev park så användes den mest som äng med viss slåtter. Höet auktionerades sedan ut vilket

¹⁶ Gustavsson, 2009, s 12-13

¹⁷ Johansson, 2009, s 12, 15

¹⁸ Hjelmstedt, 2013, s 113

var vanligt på den tiden.¹⁹ Redan 1856 anlades en park på 4 tunnland på platsen för att åstadkomma en skuggig led mellan badhusen och brunnsparken.²⁰ Parken kallades Badhusparken, Fästningsparken, Fästningsängen eller Slottsparken.²¹ Ny Illustrerad Tidning beskriver (trol 1866) hur *"..Varberg onekligen förut icke följt sin tid..men styrelsen har vaknat och beslutat bygga ett storartat badhus (varmbadhus)... hela anläggningen kommer färdig kosta 8000 rdr rmt,...En brunnsparke och ett schweizeri (trol Pehrsonska trädgården) fulländar Varbergs härligheter"*.²²

Plan af Staden Warberg och dess byggnader, 1875, visar en obebyggd park förutom raden av hamnmagasinet, men dock en grönyta, mindre än senare tiders park. Inga gångar redovisas på denna karta. Sydvästra hörnet tycks inte ha hört till parkområdet. Precis norr om parken, på andra sidan det som idag kallas Sjöallén låg ett träsk som enligt en tidsskildring stank av tång och sopor. Träsket fylldes ut i samband med järnvägen anlades, karta Lantmäteriet Foto: Britt-Marie Lennartsson

Konsul Bagge och apotekare B. T. Santesson, grundare av Planteringssällskapet och ledande inom badhusbolaget, reste tillsammans ut i Europa för att med egna ögon leta efter parker med trevlig utformning. I London upptäckte de Hyde Park, en park som låg mitt i staden, och där träden hade planterats lite oregelbundet här och där och människorna kunde flanera på gräsmattorna eller sitta och dricka te. De båda resenärerna var ense om att något liknande skulle kunna förverkligas i Varberg. Resultatet blev Engelska parken, döpt efter sättet att anlägga parker på med vindlande gångar, stora gräsmattor och naturlika planteringar där träd och buskar inte planterades i raka rader utan i grupper.²³ Badhusparken fanns redan vid denna tid men konsul Bagge bidrog med en stor donation som förvaltades av stadens planteringskassa, som möjliggjorde en mer medveten utformning i tidens anda.²⁴ På kartor från 1885 finns böljande gångar inritade, se senare avsnitt om 1880-talet.

¹⁹ Gustavsson, 2009, s 31-32

²⁰ Stackell, 1975, s 101

²¹ Hjelmstedt, 2013, s 51

²² Hjelmstedt, 2013, s 22

²³ Gustavsson, 2009, s 12-13

²⁴ Hjelmstedt, 2013, s 51

2. 4.1 Den engelska parken

Den engelska parken, även kallad landskapsstilen, uppstod i England på 1700-talet som reaktion mot den regelbundna franska stilen, barockparken med hårt tuktad växtlighet och fyrkantiga former. Den engelska parken har lummig grönska och mjukare och mer naturliga former. Råta linjer skulle undvikas, vägarna dras i mjuka bukter som motiveras av markens ojämnheter eller planteringar. Slingrande gånger mellan små kullar, dalsänkor och slingrande bäckar med broar försökte ge intryck av att vara naturliga landskap. Man eftersträvar långa och vackra utsikter, växlingar mellan ljus och skugga och starka kontraster får framträda i växtgruppernas form och färg. Motiv till inslag i parken hämtades ofta från österländsk och kinesisk kultur. Det fanns även en "sentimental" riktning med inslag som eremithyddor, klocktorn, konstgjorda ruiner, tempel, små kullar och ängar. Det förekom även att anläggarna inte nöjde sig med att formge trädgården eller parken, utan även avhjälpte brister i den omgivande naturen, öppnade vackra utsikter, tog bort vanställande eller alltför tydliga spår efter människor i vyerna man ville skapa.

Illustration över hur en engelsk landskapspark kunde se ut, i anslutning till en bostad, Britt-Marie Winberg, 2001

Innan societetshuset byggdes användes Badhusparken som promenadpark i anslutning till de båda badhusen som låg utanför parken mot havet till. Det var under promenaderna i parken som besökarna träffades och knöt kontakter. Promenader var dessutom ofta föreskrivet av badläkaren som en del av terapin.²⁵ Det var 1:a klassens eller 2:a klassens badgäster fick tillgång till anläggningarna. Det var främst de tillresta förmögna, såsom riksdagsmän, författare och kungligheter m.fl. eller badortens övre stånd som betalade för 1:a klass. Mot uppvisande av sjukintyg från stadens läkare och ett intyg på man inga pengar hade kunde även andra släppas in. År 1881 infördes en entréavgift på 10 öre för inte inskrivna badgäster. En portvakt satt vid en liten kur vid entrén och sålde entrébiljetter och vykort.²⁶ Det anordnades en del andra underhållande arrangemang i parken, men brunnsdrinkningen och en stor del av societetslivet skedde upp i Brunns huset i Brunns parken. Mellan Brunns parken och Badhusparken (platsen för dagens Galleria Trädgården) låg även den Perssonska trädgården,

²⁵ Hjelmstedt, 2013, s 53

²⁶ Gustavsson, 2009, s 31-32

en önat och pryddig restaurang med stor veranda, paviljong med biljardsal, stora sällskapsrum, verandor, dans- och musikpaviljong.²⁷

Det finns idag många träd planterade i parken. Enligt den inventering som Gustavsson presenterade 2009 är de flesta planterade 1940 eller tidigare, men anger dock inte äldre årtal. Det går dock att se att flera träd är betydligt äldre.²⁸ Det finns få källor som kan berätta om hur parken egentligen såg ut innan 1880-talet eller vilket växtmaterial som fanns. Det finns dock en faktura från *Herr C.F. Liepe, Götheborgs Trädgårdsförening*, 27 oktober år 1857, över träd, buskar och rosor som blev levererade till badhusparken. Här kan man se att en hel del planterades och att det var en variation av träd, buskar och blommor, enligt följande:

100 st Mindre starka Almar
6 " " " Kastanjer
6 " " Rödblommande
12 " Buskformade Lindar
500 " Hagtorn
100 " Ligustrum
100 " *Symphora racemosa*, [möjligen *Symphoricarpus racemosa*]
50 " *Spiraea* i flera sorter
50 " Blandade Syrener
50 " Roser i Rommel vakra sorter
50 " *Robinia caragana*
12" *Eleagnus macrophylla*
12" *Philadelphus coronarius*
12 " *Ribes alpinum*
12 " *Rubus odoratum*
2 " *Thuja occidentalis*
2 " Högstammiga ympade Roser
2 " *Rosa hybrida remontant La Reine*, [vilken kan vara "*La Reine des Violettes*"]

Det är ett av de få skrivna dokument som finns kvar när det gäller växtmaterialet. Växtmaterialet i fakturan består mestadels av träd, buskar och rosor, de flesta inte nämnda med sortnamn. Många av de ädlare trädarterna köpte man två exemplar av, vilket kan ha varit en påverkan av Varbergs planteringssällskap.²⁹ Enligt detta sällskaps stadgar skulle var och en av medlemmarna plantera minst två träd av ädlare slag.³⁰ Det tycks ha resulterat i att man planterade två lika träd bredvid varandra. Detta kan i sin tur tyda på att det inte fanns någon riktig plan över hur parken skulle se ut. I Engelska parken planterades med al, hassel, björk, rönn och vitklöver och rajgräs såddes. Senare även alm, bok, hagtorn, hästkastanj och lind och parksoffor placerades ut.³¹ Detta kan också ge en vägledning till vad som planterades i Badhusparken.

²⁷ Stackell, 1975, s 86-105

²⁸ Gustavsson, 2009, s 35 och framåt

²⁹ Gustavsson, 2009, s 21-22

³⁰ Gustavsson, 2009, s 12-13

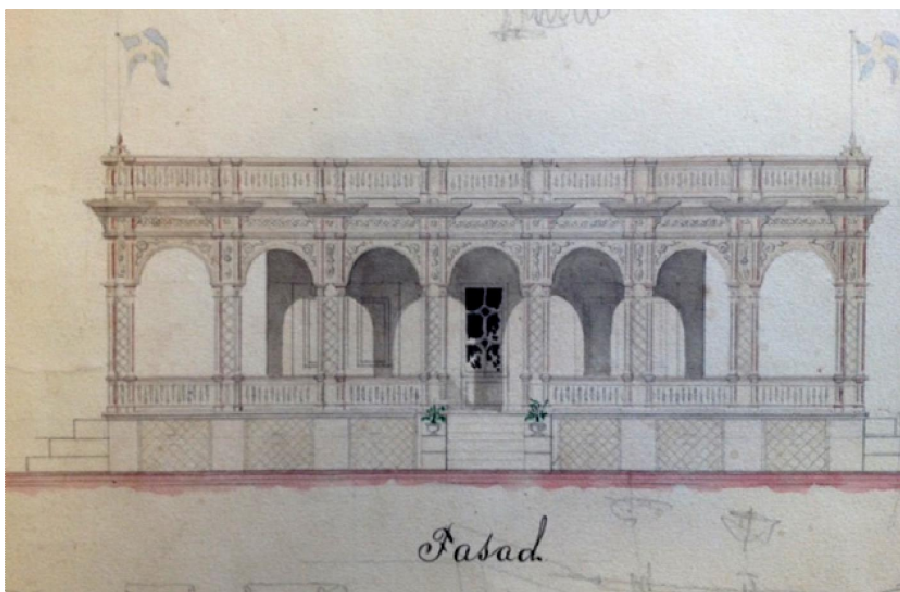
³¹ Johansson, 2009, s 21

Festligheter utanför Societetshuset, Rolands samlarsida, <http://www.ronald2.se/VBGsVYKORT.htm>

2.5 Societetsparken på 1880-talet

Efter att både varm- och kallbadhus byggts på 1860-talet blev Varberg allt mer populärt som kurort, men konkurrensen hade också ökat från andra kurorter på Västkusten.³² Vid den här tiden planerades även för järnvägen vilket skulle öka tillgängligheten ytterligare till staden. I samband med järnvägen anlades så fylldes det stinkande träsket ut norr om parken, vilket också måste varit positivt för attraktiviteten.³³

Utsnitt av en ritning av vattenpaviljong, Adrian Petersson, A 7:2, ritn 83-6, Varbergs kommunarkiv, foto: Britt-Marie Lennartsson

1883 bildades ett nytt Badhusbolag som fick omfattande uppgifter att styra upp badortens utveckling. Badhusstyrelsen åtgärdade parken. 1883 talas det om att parken ska inhägnas med ett grönmålat staket, nya gångar ska upptas, societetshus och musikpaviljong ska byggas. Det talas även om att gamla bodar ska bortröjas.³⁴ Den gamla s.k. Brunnssalongen i Brunnsparken var nu nästan 50 år och var urvuxen och omodern. En ny byggnad projekterades därför för

³² Antiquum, 2007, s 24

³³ Johansson, 2009, s 21

³⁴ Gustavsson, 2009, s 23

societetsliv koncentrerat till badhusparken och närheten till badhusen.³⁵ Societetshuset och en intilliggande vattenpaviljong ritades 1883 av den kände Göteborgsarkitekten Adrian Crispin Pettersson i en morisk stil inspirerat av palatset Alhambra i Granada, Spanien. Platsen för Societetshuset var noga utvalt i parken med utsikt mot havet, i lä från fästningens murar och nära avstånd till badhusen vid stranden.³⁶ I societetshuset vistades de fina gästerna, här var det lite flottare och exklusivare, medan många gäster föredrog det "*mera enkla och obemärkta lifvet hos Pehrsons*", enligt Levertin som beskrev Varbergs kurort på 1880-talet.³⁷

En vattenpaviljong byggdes precis norr om societetshuset och användes som serveringslokal för mineralvatten samt för en blom- och en cigarrbutik. Här hölls även ökaffekonsserter varje eftermiddag.³⁸ När försäljningen av vatten så småningom upphörde tjänade paviljongen som omklädningsrum för de militärorkestrar som spelade i parken. Paviljongen revs 1939.³⁹

Parken vid den här tiden beskrivs 1888 av badintendent Alfred Levertin i ett häfte *Varbergs hafvskuranstalt* som en stor en stor öppen yta i mitten med blomsterrabatter och större träd- och buskpartier. Mot Hamnvägen fanns lummiga alléer och mot övriga sidor höga hagtornshäckar. Framför societetshuset fanns en större sandplan med bersåer på båda sidor. I parken fanns kägelbana, skjutbana en lekplats för ungdomen samt en croquetplan.⁴⁰ Levertin skriver också i sin beskrivning av Varbergs hafskursanstalt från 1888 att staden kan tacka konsul Bagge, apotekare Santesson och doktor Brunstedt för att man har vackrare parker än de flesta andra kurorter på Västkusten.⁴¹ En utveckling sedan Tegnér's besök på 1820-talet med andra ord.

Dahlia, fuchsior, lobelior och pelargonier var väldigt populära vid den här tiden, antingen planterade var för sig eller i blandade grupperingar i form av tapetgrupper som var så populära under den här tidsperioden. En tapetgrupp bestod av stora mängder växter, gärna exotiska, planterade i stilfulla mönster. Omkring 1870 började man vid sidan av de färgstarka blommorna använda tropiska bladväxter som aralia, yucca och agave. Denna typ av växter kan även ha förekommit i Varbergs Societetspark. Ett foto från 1880-talet visar även på blomrabatter med bl.a. något som liknar en agave, samt kantväxter planterade i mönster.⁴²

Från tiden efter att Societetshuset byggdes dyker ett nytt källmaterial upp, fotografierna, som ger en god information om parken. Det fanns det en verksam fotograf med atelier i parken, se avsnitt 2.7 om Lottastugan, och vykortsförsäljning bedrevs. Platsen framför societetshuset tycks alltid ha varit öppen, och försedd med någon typ av rund prydnad i centrum. På 1880-talet fanns en liten musikpaviljong framför societetshuset.⁴³ Paviljongen har ersatts av en rund rabatt kantad av stora vita snäckor på 1890-talet. Snäckor runt rabatter var mycket populärt vid denna tid och andra foton visar att det återfanns även på rabatter längs societetshusets framsida, som nu fått en blomstrande inramning av buskar och rabattväxter.⁴⁴ Vid denna tid började parken lysas upp av gatlyktor. Till vänster om den runda rabatten syns en blodbok.

³⁵ Gustavsson, 2009, s 14

³⁶ Antiquum, 2007, s 27

³⁷ Hjelmstedt, 2013, s 60

³⁸ Antiquum, 2007, s 27

³⁹ Gustavsson, 2009, s 27

⁴⁰ Antiquum, 2007, s 28

⁴¹ Levertin, 1888

⁴² Gustavsson, 2009, s 24

⁴³ HKM E5904, 1890-tal, okänd fotograf, Bildbilagan s 2

⁴⁴ HKM, F 2284, 1910-tal, foto Atelier Söderberg, Varberg, Bildbilaga s 8

Senare under 1890-talet är den runda rabatten ersatt av en liten rund damm, kantad av frodig funkia och prydd med en elegant hög springbrunn i mitten. Området öster om Societetshuset mot staden tycks ha bestått av mer eller mindre öppna gräsytor. Gången mot staden i öster var dock betydligt mer krökt och trädkantad under parkens första årtionden. Foton runt sekelskiftet visar en nästan kompakt grönska öster om huset som kantar gräsyterna.⁴⁵

Hängasken som planterades under sent 1800-tal står kvar än idag, bredvid scenen.

Sedan 1880-talet har det funnits en rosenträdgård, ett s.k. rosarium, nordost om societetshuset. Först på kartor från 1920-talet framträder den dock som den tydliga ovalen omgärdad av gångar som den är idag. Vilka sorter som planterades i början är inte känt. På foton från 1910-talet syns en entrébåge med klängväxter, troligen pipranka, vid både östra och västra ingången till rosegården.⁴⁶ Senare tycks det ha varit en klängväxt med något mindre blad. Mitten av rosegården tycks länge ha markerats med en stenpelare som står kvar än idag.⁴⁷

1885 framträder ett gångsystem enligt engelska stilen, slingrande böljande. Den södra delen ser inte ut att ha tagits med i parkplanen och Björsells fotoateljé (Lottastugan) tycks ligga utanför. Troligen för att järnvägen skulle dras rakt igenom det befintliga grönområdet. Tomtindelningen tyder på att det kan ha varit olika ägare till detta område, kanske annan än konsul Bagge som skänkte parkområdet 1866. Stadsplan från 1885, utsnitt, Lantmäteriet, foto Britt-Marie Lennartsson

⁴⁵ HKM, E5855, 1903, foto Edvard Mathson, Bildbilaga s 4

⁴⁶ Gustavsson, 2009, s 53

⁴⁷ HKM, F2298, 1930-tal, foto Allan Lundgrens bokhandel Varberg, Bildbilaga s 16

Foto från 1890-talet från Fästningen visar parkens södra delar, järnvägen som följer nuvarande Strandvägen och fotoateljén. Foto förmedlat av Anna-Lena Nilsson

Stadsplanen från år 1885 visar även att Badhusparken hur omgivningarna ändrats. Det är tydligt att stadens utveckling nu tagit fart och det stadsplanerade området växte ut över 1600-talsstadens gränser. Det fanns dock bebyggelse även utanför vallgatorna, men då av lantlig och oplanerad karaktär, spontant framväxt efter byggarens tycke och smak, gamla färdleder och ägogränser. I stadsplanen skulle även kvarteren utanför vallgatorna rutas in i rätta kvarter. Planen visar även de planerade parkernas betydelse vid tiden. Såväl Engelska parken som Badhusparken finns med liksom en liten park av engelskt snitt vid lasarettet (nuvarande vårdcentralen Västra vall). Både den norra och den södra kanten av staden skulle ramas in av grönskande esplanadparker.⁴⁸ Dock realiserades bara den norra, genom Småfåglarnas vänners försorg. Järnvägen gav både Engelska parken och Badhusparken nya gränser. Järnvägen hade samma sträckning som nuvarande Strandgatan och klippte därmed av parkens sydöstra hörn. Parken har ett enkelt system med böljande gångar i engelsk stil, men det finns inga gångar längs den sydöstra sidan mot järnvägen. Möjligtvis var det inte helt i enlighet med kurortens vilsamma liv med frisk luft och hälsa med att promenera intill rykande tuffande ånglok. Det är troligen även därför som fotoateljén (Lottastugan) ser ut att ligga utanför parken, att denna del låg för nära järnvägen. Parken omgärdas även av järnväg mot norr, med ett stickspår ut till hamnen förbi raden av hamnmagasin, vilka är samma som finns idag. Bakom societetshuset ligger ett litet uthus och framför huvudbyggnaden finns en rundel inritad.⁴⁹ På 1890-talet är dock även den södra spetsen av parken införlivad och har ett gångsystem. Mot Vallgraven finns ett plank med växtlighet innanför. Fotoateljén har den form som den har idag och ligger inom parkens gränser. Det är tydligt att den södra delen av parken tillkommit först nu då träden är högresta och täta i den östra delen medan den södra är mer glest bevuxen av yngre träd och buskar.

2.7 Lottastugan

Det har utöver Societetshuset funnits några andra byggnader i parken genom tiderna. Den enda som finns kvar från 1800-talet är den s.k. Lottastugan, som ursprungligen byggdes som fotoateljé. Birger Sjöberg var en känd fotograf och målare i Varberg i mitten av 1800-talet. Han hade sedan 1866 sin ateljé där Järnvägsparken kom att anläggas några år senare. Ateljén togs över av Nils Björsell 1881. Björsell är den ende svensk som utbildat sig hos den världsberömda fotografen Nadar i Paris. Ateljén var enligt uppgift nedgången, och troligtvis i kombination med att en järnvägsparke skulle anläggas, monterades huset ned och materialet återanvändes för att en ny liten byggnad vid Badhusparken. Huset byggdes på Dammyckan

⁴⁸ Lantmäteriet, utkast till ny plan för Varbergs stad, Henrik Holmberg 1882

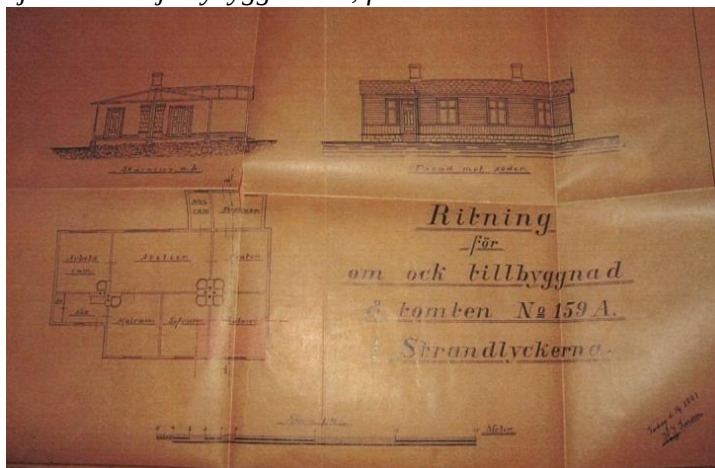
⁴⁹ Lantmäteriet, Plan af Staden Warberg, Stadsplan 1885

(troligen namn efter de dammar som länge fanns på platsen där badhusparken anlagts), som ägdes av trädgårdsmästare Förstberg.⁵⁰

Fotografering var en populär service som erbjöds badgästerna som gärna passade på att fotografera sig när de såg friska och utvilade ut. Denna service var troligen helt i linje med badortens utveckling med förbättrad service. Fotoateljéer på mindre orter anlades ofta som enkla små träbyggnader, i utkanten av staden på billig mark. Ateljéer som anlades före magnesiumblyxtarnas tid skulle ha stora fönster mot norr för att få ett jämnt och bra ljus att arbeta i. Denna beskrivning stämmer bra överens med Björsells ateljé, även om den enligt ett tidigt foto fick en rikligt utsmyckad fasad. Byggnadens entré låg ursprungligen mot söder vilket förstås blev olämpligt när järnvägen drogs förbi på denna sida.⁵¹

Björsells ateljé nybyggd 1882, förmedlad av Anna-Lena Nilsson

Ritning för om- och tillbyggnad av Björsells ateljé, Varbergs kommunarkiv, Foto: Britt-Marie Lennartsson

Björsell lämnade staden 1885 och därefter hade en rad olika fotografer verksamhet i ateljén. Den siste fotografen var Edvard Mathsson som bodde i huset från 1896 till sin död 1940. 1901 lät Mathsson bygga till huset med fler arbetsrum och entrén flyttades till norrsidan. Trots införandet av blyxt och ombyggnader har byggnaden behållit sina stora norrfönster. Huset ser än idag i huvudsak ut som efter denna ombyggnad.⁵² På 1920-30-talet hade Societetshuset en ockragul kulör med ljust gråa fönsterbågar. Det är mycket troligt att Lottastugans nuvarande kulör härrör från denna tid och att husets kulör dittills överensstämmer med Societetshusets.

⁵⁰ Nilsson, 2013, s 127-135

⁵¹ Nilsson, 2013, s 127-135

⁵² Nilsson, 2013, s 127-135

1940 övergick byggnaden i Lottakårens ägo och har därefter gått under benämningen Lottastugan. Utöver sin egen verksamhet har huset hyrts ut veckovis för konstutställningar främst sommartid, vilket är lämpligt med tanke på stora norrfönster. 2010 övergick byggnaden i kommunens ägo.

Mathsons ateljé efter ombyggnad från fästningen. Kolorerat vykort från 1890-talet, förmedlat av Anna-Lena Nilsson

2.8 Kring sekelskiftet 1900

Ända in på 1890-talet var Varberg en blomstrande kurort med många besökare. Badorten fortsatte att marknadsföra sig utöver kurerna med att det fanns flera välskötta och lummiga parker och promenader i staden, bl.a. hänvisades till Påskbergets vidsträckta barrskogar. Samtliga parker och planteringar var skapade och skötta av Småfåglarnas vänner, utom badhusparken. Runt sekelskiftet var parken ännu sluten och det kostade 3 kr att utnyttja parken, bad och entré till sällskapslokalerna vid badanstalten.⁵³ Som mycket annat så avtog kurorten Varberg i popularitet. Kurortssocieteten sökte sig till andra platser, främst Marstrand. Till sist gick verksamheten så dåligt att Badbolaget vräktes 1902 och staden tog över ägande och skötsel. Så småningom upphörde brunnsdrickningen och första världskriget blev slutet för societetslivet av det gamla snittet.⁵⁴

Det är inte tydligt hur detta påverkade parken och societetshuset, men den tycks ha fortsatt vårdas och användas ungefär som tidigare. Den södra delen av parken tycks ha haft en mer oplanerad karaktär, med lite lätt vildvuxna men ännu unga träd längs Societetshusets södra gavel. De ser ut att ha växt upp naturligt och inte planterats. Söder om trädraden syns en större öppen gräsmatta.⁵⁵ 1910 hade parken en bitvis tät grönska, välvårdade gräsmattor och

⁵³ Johansson, 2009, s 17

⁵⁴ Gustavsson, 2009, s 14

⁵⁵ HKM, F 2280, stadsvy 1910-tal, Göta Förlag, Varberg, Bildbilaga s 5

slingrande gångar. De två små barrträden planterade bredvid varandra kan vara en påverkan av förekommit. Framför societetshuset syns en rundel med fontän, flaggstång och bänkar.⁵⁶

Stadsplan 1915 visar att den sydöstra delen ännu verkar oplanerad. Då foton från 1890-talet visar att det fanns en gång, som även syns på en karta från 1911 och varken fotoateljén eller Sjöalléns magasinsrad speglar inte planen hur det såg ut. Det kan möjligtvis vara en vision av hur man tänkte sig staden skulle utvecklas. Lantmäteriet, foto Britt-Marie Lennartsson

Vid sekelskiftet ändrades även inställningen till solen. Från att ha skytt sol och solbränna sökte sig nu badgästerna de skuggiga parkerna och började söka sig mot stranden. 1912 byggdes Strandpromenaden som löpte längs hela kusten till kustsanatoriet.⁵⁷

2.9 Societetsparken på 1920-1940-talen

1920-talet medförde en rad förändringar för parken och dess omgivning när järnvägen flyttades något österut. Därmed kunde den kommunala badstyrelsen låta uppföra ett nytt modernt varmbadhus, ritat av Allan Berglund och byggt 1926. Det gamla varmbadhuset låg dock kvar mittemot kallbadhuset på landsidan ännu några år. För att knyta ihop anläggningarna anlades en rak gång från Societetshuset till varmbadhusets entré. Den raka gången kantas av blomstrande rabatter närmast gången och en låg häck som skyddar rabatterna, i alla fall på den östra sidan. Denna blomsteranläggning kan vara inspirerad av kronprinsessan Margaretas blomstergångar som blivit på modet under 1910-talet, och återfinns bl.a. i Pildammsparken i Malmö. Effekten blev monumental med varmbadhusets symmetriska uppbyggnad med ett centralt placerat torn som markerar entrén. Stadsplanen från 1925 visar ett betydligt mer utvecklat gångsystem än tidigare där böljande stigar även kompletterats med betydligt rakare gångar och varav de flesta mynnar i Societetshuset. Nu är inte längre rundeln inritad i planen, men foton visar ändå att den finns kvar, omgiven av funkia. Nytt är även att en tennisbana anlagts bredvid fotoateljén. Tennis blev på modet under tidigt 1900-tal, där t.ex. Särö och Båstad blev stora besöksmål bl.a. av kungligheter som Gustav V.⁵⁸ En tennisplan anlades också bakom det stora stenmagasinet i parkens norra hörn.

⁵⁶ HKM bildarkiv, F 4262, 1910, foto Matilda Ranch, Varberg, Bildbilaga s 6

⁵⁷ Hjelmstedt, 2013, s 53

⁵⁸ Lantmäteriet, 1925 års adresskarta, T. Björkman

Utsnitt ur adresskarta 1925, Lantmäteriet, foto Britt-Marie Lennartsson

På 1920-talet fanns det ungefär på platsen för nuvarande scen en musikpaviljong i schweizerstil, med riklig snickarglädje. Det var en smal byggnad med sadeltak på höga plintar med en trappa på baksidan upp till scenen och markis som solskydd.⁵⁹ Karaktären med välskötta gräsmattor, och slingrade gångar tycks ha levt kvar. Gräsytor kantas av träd. Längs gången mot öster och staden fanns flera små träd planterade på de öppna, dock inte i en ordnad allé utan mer sporadiskt.⁶⁰ Ända fram till 1921 var parken inhägnad och vid en liten biljettkiosk satt vaktmästaren Adolf Wessman och tog entré och skötte försäljning av vykort.⁶¹ Staketet hade funnits sedan Societetsparken byggdes 1883, och det omgavs i sin tur av ett risgärde. De var till för att hålla oönskade gäster och betande kreatur på avstånd. Parkvakter fanns vid östra och västra grinden. 1910 tillkom en grind även mot Platsarna, och nycklar till denna lånades ut till de gäster som var inhyrda i Stadsdelen.⁶²

Andra förändringar som var aktuella på 1920-talet tycks ha varit ekonomibyggnaderna som hörde till Societetshuset. På Varbergs kommunarkiv finns ritningar till ekonomibyggnader bakom Societetshuset mot Vallgraven. Här låg redan några mindre byggnader med olika funktioner som ishus, fiskbod, vedbod, mangelrum, brygghus och hönshus vilket berättar en del om verksamheten och de arbetsplatser som fanns; här tvättades och här producerades maten såväl som tillagades.⁶³ Ishuset syns på äldre foton som en ganska hög laduliknande ekonomibyggnad med sadeltak.⁶⁴

⁵⁹ HKM, F2287, 1920-tal, Matilda Ranch, Bildbilaga s 12

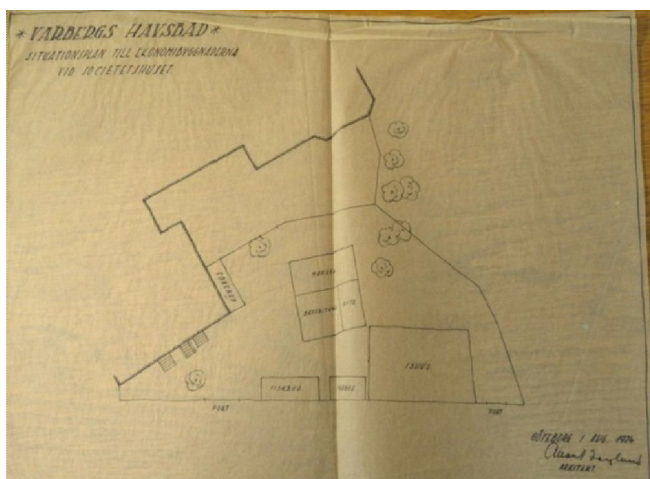
⁶⁰ HKM D135, 1926, fotograf T Hartman, Borås, Bildbilaga s 14

⁶¹ HKM, G 33243:4-5, 1920-tal, okänd fotograf, Bildbilaga s 11

⁶² Hjelmstedt, 2013, s 58

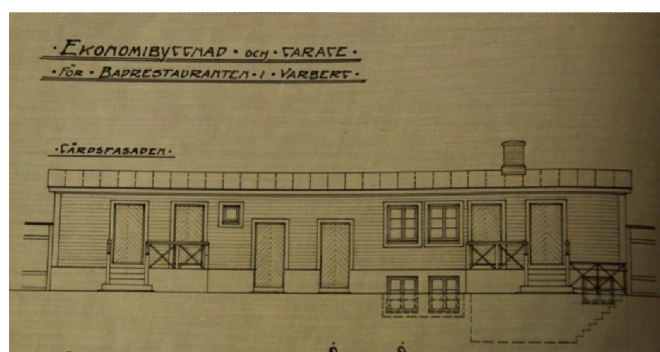
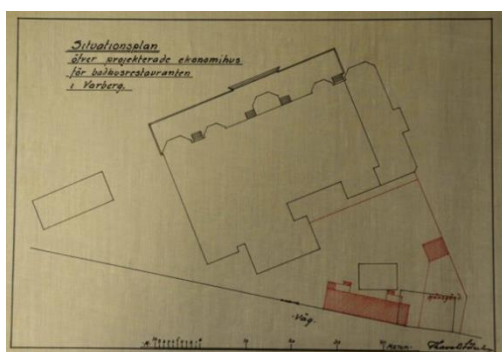
⁶³ Varbergs kommunarkiv, J I:1, Varbergs stad, Badstyrelsen, ritningar 1916-1958

⁶⁴ HKM F 3112, 1922, stadsvy från Fästningen, Bildbilaga s 10

Plan över befintliga ekonomibyggnader 1924, Varbergs stad, Badstyrelsen, J I:1, Varbergs kommunarkiv, foto Britt-Marie Lennartsson

Dessa små bodar ville man dock ersätta. Fina ritningar på tre nya små hus gjordes 1924, men av någon anledning blev de aldrig realiserade. Istället tycks byggnader ritade av Thorvald Söderberg (som även ritat flera andra byggnader i Varberg) 1928 blivit uppförda. Byggnaden har stora likheter med fotoateljén i parken (senare Lottatugan) som en låg envåningsbyggnad med flackt tak och fasad klädd med liggande och stående träpanel med enkla men dekorativa eleganta snickerier. Här skulle finnas soprum, kolbod, mangelbod och ränseri. I en tillbyggd luta fanns ett garage.⁶⁵ Husen byggs dock inte förrän under senare hälften av 1930-talen, då de gamla ligger kvar på stadsplan från 1934. På ett foto från 1930-talet syns dock den långa låga längan som nästan upplevs som ett plank med små fönster mot Vallgraven och en garageliknande byggnad med valmat sadeltak bredvid.⁶⁶

Ritningar av Thorvald Söderberg, 1928, Varbergs stad, Badstyrelsen, J I:1, Varbergs kommunarkiv, foto Britt-Marie Lennartsson

1930-talet präglas av dåliga ekonomiska tider, även i Varberg. Planteringssällskapet småfåglarnas vänner lades ned 1938 då folk inte längre hade råd att betala medlemsavgift och kommunala stödet minskades. Skötseln av stadens parker övertogs av stadens Planteringsstyrelse och stadsträdgårdsmästare inrättades 1940.⁶⁷ Även om Småfåglarnas vänner aldrig skött Societetsparken fick troligen stadsträdgårdsmästareämbetet en inverkan på parken då en del förändringar skedde, även om helheten tycks ha levt kvar. Det finns inte

⁶⁵ Vbg kommunarkiv, Varbergs stad, Badstyrelsen J I:1

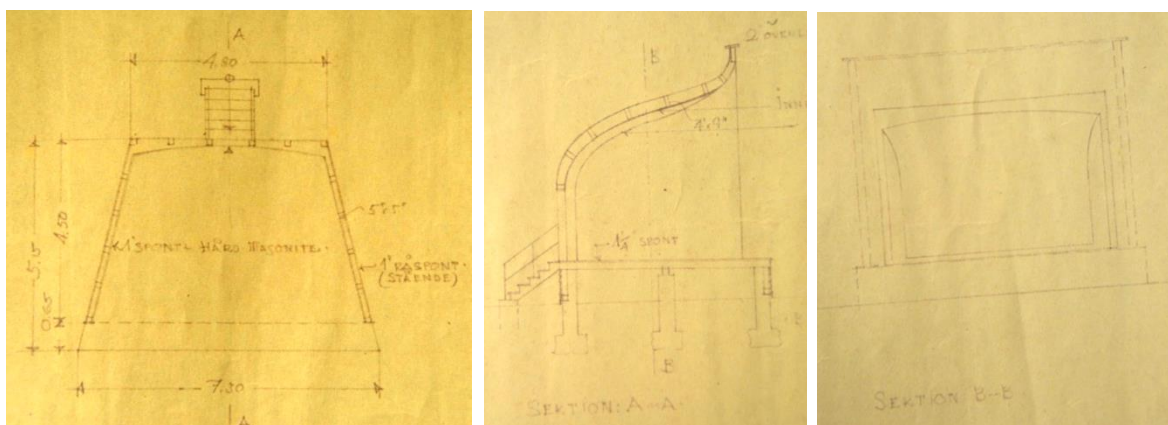
⁶⁶ HKM, FHN407, stadsvy från Fästningen, 1930-tal, Bildbilaga s 15

⁶⁷ Johansson, 2009, s 27

några tidigare utförliga dokument över de parkens skötsel innan 1940, men från 1940 finns dokumenterat vad som planterats i parken.⁶⁸

Något av det första som tycks ha skett var att vattenpaviljongen från 1880-talet revs 1939. Fullmäktige tillsatte också en kommitté om att bygga ett badhotell, antingen i det gamla varmbadhuset eller i en nyuppförd anläggning vid simstadion. Ingen av förslagen realiserades, inte heller de tankar på att riva Societetshuset som fanns i slutet av 1940-talet övergick i handling.⁶⁹

1940 tar Lottakåren över fotoateljén, se tidigare avsnitt, och fick därmed sitt namn Lottastugan.

Odaterad ritning, Varbergs stad, Badstyrelsen, J I:1, Varbergs kommunarkiv, foto Britt-Marie Lennartsson

Någon gång på 1940-talet byggs en ny scen eller musikestrad, som fick ersätta den rivna vattenpaviljongen. Det blev en elegant liten scenbyggnad med välvt innantak med belysning i taket (troligen någon typ av mindre plafonder).⁷⁰

Garnet Carter i Chattanooga, Tennessee, USA, hade anlagt en Miniature Golf Course vid sitt hotell 1927. Banan blev en sådan succé att han tar patent under namnet *Tom Thumb Golf*. Denna nymodighet spred sig som en löpeld över USA och Europa, 30 000 banor byggdes på 1930-talet. Badhusstyrelsen var snabb att följa med och fattade beslut om att anlägga en minigolfbana redan 1931. Banorna byggdes av tegelmjöl med kanter av rör som kunde tas isär och tas in på vintern. 1947 anlades ännu en 18-hålsbana, kallad Lilla banan men med en betydligt svårare nivå, där det tidigare legat en tennisbana. 1973 byggdes familjebanan, den stora ursprungliga banan om efter planer och ritningar av Stig Rådemar. De behåller i princip samma utseende som 1931, men gjuts i betong med träsargar. Den lilla banan byggdes om efter samma principer 1975, men enligt utseendet från 1947. Speciella för banorna är bl.a. paravanerna som ser ut som hajar som användes under första världskriget vid minröjning. Som dekor i den stora banan finns även en engelsk enhornsmina från första världskriget.⁷¹

⁶⁸ Gustavsson, 2009, s 13

⁶⁹ Hjelmstedt, 2013, s 102

⁷⁰ Vbg kommunarkiv, Varbergs stad Badstyrelsen J I:1, och HKM bildarkiv B861, 1947, Märta Ågren, bildbilaga s 17

⁷¹ Informationsskylt på minigolfkiosken.

Vid banorna finns en liten byggnad, i det närmaste en kiosk i funkisstil, med flackt gjutet sadeltak, täckt med korrugerad plåt och fasad av klinker. Det verkar ha skett en del förändringar beträffande fönster och dörrar men i övrigt verkar byggnaden vara en väl bevarad representant för sin tid och därmed intressant för parken. Byggnadens tillkomsttid är inte känd i skrivandes stund.

Kiosken vid minigolfbanorna och en paravan omvandlad till haj.

Ännu på 1930-talet tycks parken vara inhägnad, nu med ett relativt högt spjälstaket, även om det inte längre betalades entréavgift vid besök. Den södra delen av parken omges av tät grönska men är i övrigt en öppen plats med gräsmattor med någon typ av rundel på samt en grusplan.⁷² Längs hela Societetshusets framsida finns lummiga frodiga rabatter och att rundeln med fontänen finns kvar på den öppna platsen. På 1940-talet tycks dock funkian runt fontänen ha ersatts med andra växter, troligen olika sorters utplanteringsblommor, med lägre kantväxter och högre upprättväxande blommor innanför.⁷³

Rosenplanteringen har vid denna tid antagit mycket av dagens form med stenspelare i mitten. Entréerna i norr och syd till rosariet skedde genom bågar med någon typ av klängväxt. Runt hela rosenplantringen stor enkla vitmålade träbänkar med ryggstöd och armstöd.⁷⁴ Denna typ av bänkar fanns kvar på 1950-talet. Då är dock rosenplanteringarna tämligen förenklade med en sort i en kant runt ovalen samt en vit eller ljus småblommig sort i mitten, men stenspelaren står kvar.⁷⁵

1934 upprättade stadsingenjör Josäf Lager ett förslag till stadsplanebestämmelser för del av Varbergs stad. Denna plan ligger fortfarande till grund för utvecklingen i stora delar i staden, liksom för Societetsparken utom Societetshuset. Gångsystemet känns i stort sett igen från stadsplanen 10 år tidigare. Det är tydligt att gångsystemet är betydligt mer omfattande än i våra dagar. Det finns två tydliga raka axlar genom parken; en från den östra huvudentrén till Societetshuset och en i nord-sydlig linje från tullhuset (eg. kallbadhuset) förbi Societetshusets framsida fram till Varmbadhuset. Det gamla varmbadhuset är nu rivet. Efter att järnvägen flyttats några år tidigare har bebyggelsen längs Villagatan börjat byggas, vilket ger parken ett nytt sammanhang, en tydligare och närmare anknytning till stadens centrum. Parken ligger inte längre i ett öindustriområde, omgärdad av hamn, järnväg och magasin. Engelska parken har dock kapats i väster av järnvägen, men Pehrssonska trädgården ligger ännu kvar. Den rivs

⁷² Gustavsson, 2009, s 19

⁷³ HKM, E 5590, 1940-tal, vykort, Allan Lundgrens bokhandel, Varberg

⁷⁴ HKM, F2298, Bildbilaga s 16

⁷⁵ HKM, F 2093, 1950-tal, Pressbyrå (kolorerat), Bildbilaga s 18

några årtionden senare när Konsum bygger sitt varuhus. Hamnvägen har ännu sin böjda dragning, biltrafiken har ännu inte fått det genomslag som fått ta över stråket mellan hamn, badområdet och stadens centrum.⁷⁶

Utsnitt ur stadsplan från 1934, Josäff Lager, Lantmäteriet

2.10 Det sena 1900-talet

1980 blir Societetshuset byggnadsminne enligt kulturminneslagen, se tidigare avsnitt om befintligt skydd. Parken nämns här som viktig främst som ett omland till byggnaden och för att det finns ett fornminne. Hela parken tas därmed inte med som skyddsområde.

1983 byggs en ny scen, ritad av Tuvert arkitektkontor Ab, som även ritar en tillbyggnad av uteservering vis Societetshuset vid denna tid.⁷⁷

T. v. Scenen ritad av Thuvert Arkitektkontor AB, från 1983. T.h. fontän av Martti Rylander från 1985.

⁷⁶ Varbergs kommun, Stadsbyggnadskontoret, planavdelning, stadsplan 1934

⁷⁷ Länsstyrelsen, pärm Societetshuset.

Vid denna tid togs den gamla gjutjärnsfontänen bort då den var sönderrostad, efter att ha glömts utomhus en vinter på 1970-talet. Den ersattes av en springbrunn i en ring av gatsten, där vattenstrålar föll i bågar från kanten in mot mitten. Denna togs bort ganska omgående då det plaskande ljudet upplevdes som allt för störande. 1985 placerades istället stenformationen Vattenstenar av konstnären Martti Rylander i fontänen. Tanken var att den på något sätt skulle visa Varbergs historia som stenhuggarstad.⁷⁸

Någon gång under senare delen av 1900-talet anläggs ännu en tennisbana i södra delen av parken. Denna tas bort under 2000-talet. Här anläggs även en lekplats, med bl.a. en lekbåt och gungor.

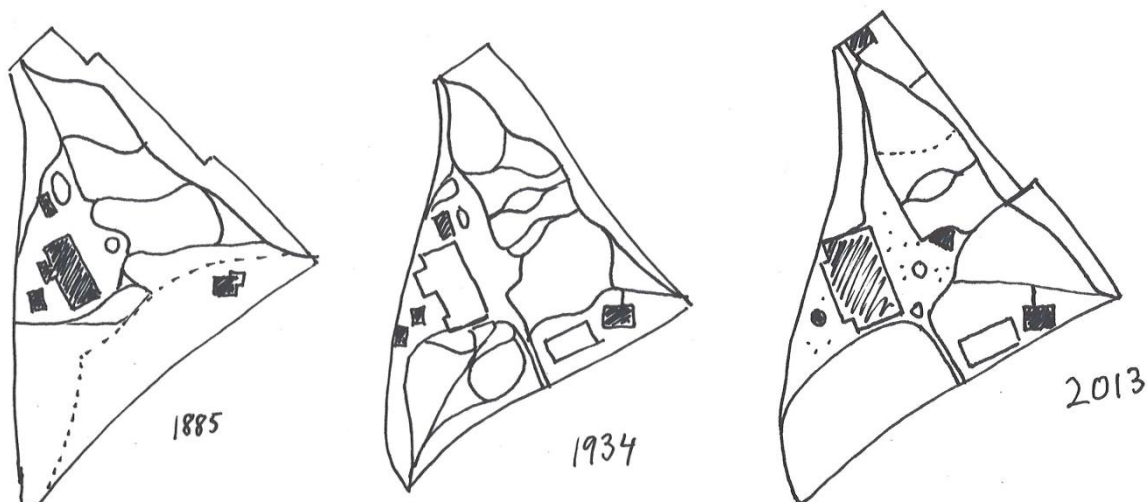
⁷⁸ Gustavsson, 2009, s 54

3. Societetsparken idag

Societetsparken har i något varierad skepnad funnits i 160 år och har en välgrundad plats i stadens liv och historia. Detta beror givetvis på såväl Societetshuset lik en sagolik krokan i mitten, som det unika läget vid fästningens murar, stranden, kallbadhus och stadsliv, som saknar motstycke. Det beror också på parken i sig själv. Trots förändringar så finns ännu upplevelsen av en engelsk park med gångar som leder besökare runt i de olika rummen som spelar mellan öppna ljusa ytor, gröna gräsplaner och lummiga högre skuggande träd, dekorativa blomplanteringar. Promenad och vila i skuggan på en bänk kan kompletteras med aktiviteter och nöjen, en tradition som också funnits sedan parken grundades. Ett karakteristiskt drag i en engelsk park är också spel mellan kontraster; öppet och slutet, rum i landskapet och siktlinjer, ljust och mörkt. Nedan följer en beskrivning och kommentar till förändringar som skett.

3.1 Gångsystemet

Gångsystemet har förändrats genom tiderna. På de äldre kartorna finns inget utritat, så det vet vi mycket litet om. Det kallades dock promenadpark varför det troligtvis fanns gångar redan tidigt. En jämförelse mellan tre olika tidpunkter, 1885 (stadsplan), 1934 (stadsplan) och nutid visar att det på 1880-talet fanns gångar lagda i böljande slingor över parken, dock inget i söder eller sydost. På 1920-1930-talen är gångsystemet som mest utvecklat. Nutidsbilden visar dock att utvecklingen har gått mot en högre grad mot förenkling. Förenklingen är dock inte en tillbakagång till 1880-talets engelska stil med mjuka böljande former utan en utveckling mot raka siktlinjer med Societetshuset som centrum. Gångarna i den södra delen har nästan försvunnit eller gått över i upptrampade stigar. Gångsystemet är intressant då det styr rörelsen runt och genom parken. Det ska enligt den ursprungliga idén syfta till att promenader ska kunna ske på ett intressant sätt inom parkens ramar. Med dagens allt mer raka gångar mellan olika punkter blir gångarna allt mer transportsträckor mellan två punkter.

Grova förenklingar av kartor från 1885, 1934 och 2013 (innan Lekplatsen kom till)

Ett trendbrott kan vara en ny grusgång anlagts från Societetshuset mot söder, som mjukt leder runt kyrkoruinskullen mot den nya lekplatsen. Den öppna platsen framför huvudbyggnaden finns kvar. En grusad yta i söder har ersatts av lekplatsen. Gångarna är lagda med fint grus/stenmjöl vilket anknyter till den historiska känslan. De raka gångarna från entrén i söder och varmbadhuset i öster är dock asfalterade.

T. v. En böljande gång under trädkronorna längs parkens norra sida. T.h. grusgång mot lekplatsen.

3.2 Avgränsning/inhägnader

Inhägnad av parken tycks alltid ha funnits. Längre tjänade inhägnaderna till att stänga ute vissa och omgärda de utvalda som fick vistas inne i parken. Under senare tider har de snarast funktionen av att definiera rummet, var parken börjar och slutar.

Idag inhägnas parkens södra del runt lekplatsen av ett nybyggt enkelt trästaket och nyplanterade häckplantor av avenbok. Längs Strandgatan öster om Varmbadhuset finns en hög klippt häck, något lägre längst i öster.

T. v. Kanjes väg mot söder. Flätnätsstängsel och vildvuxen växtlighet i norra delen av Kanjes väg.

T.v. Nyanlagd oxelhäck och staket vid lekplatsen. T.h. Strandgatan med klippt häck

Mot väster gränsar parken till Vallgraven som kantas av Allan Kanjes väg. Södra delen av denna väg kantas av det nya staketet och yngre träd och buskar, som nyligen röjts. Ungefär mitt på vägen ligger Societetshusets baksida med ekonomifunktioner, delvis inhägnat av plank, ett soprum i form av en liten åttkantig paviljong. Här finns några parkeringsrutor kantade av blommande buskar. Den norra delen av byggnaden har utformats som uteservering. Detta område närmast huset skyddas av KML och har höga utformningskrav vilket gör att det inte blir en utpräglad baksida som möter förbipasserande. Kanjes väg norr om Societetshuset har dock täta nästan vildvuxna buskage mot ett flätstängsel. Den täta vegetationen syftar till att skapa vindskydd, men har idag fått en allt för vildvuxen prägel, där nätet framträder tydligare än vad som var tänkt.

T.v. Hamnmagasinen bildar en tydlig gräns mot norr. T.h. mot Sjöallén saknas inhägnad.

Mot norr avgränsas parken delvis av raden av hamnmagasin vilka är äldre än själva parken. Dessa upplevs dock inte som en mur då de har fönster mot parken och glasskaféet har öppnats mot parken. Mot Sjöallén är parken helt öppen där gränsen punktvis markerats med perennplanteringar och större stenblock.

3.3 Entréer

Entréerna till parken är därför en viktig del av parkens gångsystem. Dels ska besökare kunna ta sig in i parken, känna sig välkomna och här sker också det första mötet med parken. De viktigaste entréerna är i södra spetsen, vid varmbadhuset, i den östra spetsen mot staden samt i nordvästra hörnet mot kallbadhuset. Däremellan finns det några öslink-in-passagerò på långsidorna.

Liten passage in i parken Societetshusets baksida från väster och från Sjöallén från norr.

Den östra entrén kan nästan betraktas som huvudentré. Härifrån leder en idag rak gång, tidigare mer böjd, men som alltid haft en siktlinje in mot Societetshuset och den öppna platsen framför. Idag är denna entré omgiven av diverse skyltar, dels fasta vägskyltar med information om det mesta som finns i området. Sommartid finns även mobila skyltar med information från Societetshuset och restaurangerna. Vidare finns en papperskorg och väghinder i form av stolpar som ska hindra obehörig trafik in i parken. Det är en stor mängd blandad information av olika utförande som förtar entrén till det som finns innanför istället för att vara välkomnande och intresseväckande och vara en dörr in till en park bort från trafik och stadslivet.

Huvudentrén till Societetsparken

T.v. Södra entrén till lekplatsen. T.h. Entrén vid Varmbadhuset.

Även entrén från sydost vid Varmbadhuset har ogenomtänkt placerade och/eller utformade skyltar, trafik hinder och papperskorgar, vilket skämmer det som en gång utformades som en blomsterkantad paradgata mellan två betydelsefulla byggnader.

Nordvästra entrén vid golfbanorna.

Den nordvästra entrén var en gång förbindelselänken mellan badhusen och parken. Även här finns en mängd skyltar och även plank som står för första intrycket. Väl innanför planket har denna ingång en lite annan karaktär än de övriga, nästan lik en tunnel under de täta trädskronorna, där den ljusa öppna platsen framför Societetshuset skymtar fram. Precis till höger i entrén ligger kiosken vid bangolfen med diverse skyltar. Den ligger dock sidoplacerad varför den inte helt förtar själva första kontakten med parkmiljön.

Den nyskapade entrén i söder är en tydlig port in i parken, där besökaren lämnar en plats och träder in i en annan. En stenlagd gång för in besökarna mellan två grindstolpar i trä. Den lekfulla anspelningen på slott och sagor har egentligen en liknande ton som Societetshusets moriska träarkitektur med anspelningar mot Alhambra och *Tusen och en natt*.

3.4 Växtligheten

Societetsparken har en stor mängd träd av varierade sorter och arter; från ädelträ, exotiska träd och mer till de mer vardagliga bl. a. skogsalm, skogs-, bohus- och parklind, skogslönn, hästkastanj, klibbal, vårtbjörk, ask, avenbok, skogsek, oxel och de med mer ovanligt klingande namn som ormskinnstall, platan, körsbärspplommon, pyramidalm, klot-, blod- och sykomorlönn. De allra flesta träden är planterade innan 1940. En del är riktigt gamla, det äldsta kan vara hängasken bredvid scenen. Den rika variationen stämmer med den engelska parken stil; ett spännande spel mellan olika gröna toner och mörka blodbokarna, lummig och naturlig. med upplevelser, synintryck bakom varje krök i de slingrande gångarna. Variationen är också tacksam av praktiska skäl, t.ex. när almsjukan slår till.

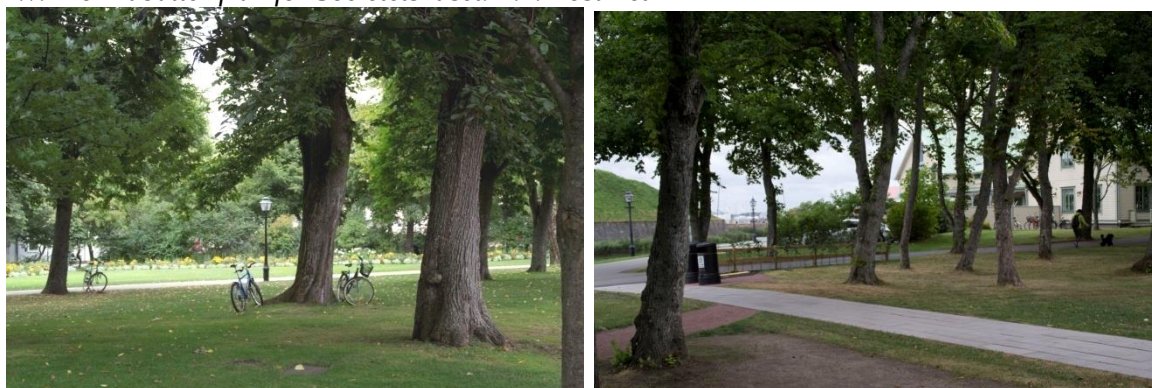
Träden är utespridda över parken enligt den engelska stilen, för att skapa en slags naturlighet. Det som tyder på att de är planterade är att de står på visst avstånd ifrån varandra och att ytor lämnats öppna här och var, för att skapa ljusa gräsytor. Traditionen att plantera två träd av samma sort är inte längre avläsbar. Däremot tycks träd efter 1940 vara planterade på detta sätt. Det kan vara av säkerhetsskäl, att båda kanske inte överlever. Det är dock inte påtagligt i upplevelsen av parken genom den mängd träd som finns utplacerade till synes slumpartat. Då denna tradition inte är påtalig i det äldre trädbeståndet eller en tydlig del av parkens karaktär är det inte heller något eftersträväsvärt.

Blomrabatter vid gången mot Varmbadhuset.

T.v. Blomrabatter framför Societetshuset. T.h. Rosariet

T.v. Högreträ äldre träd i parkens östra del. T.h. Yngre träd i den södra delen av parken.

Klippta häckar finns längs Strandgatan. Längs den östra delen är det en hög avenbokshäck och längs den södra en annan sorts häck, som även bildar en rygghäck längs blomstergången mot Varmbadhuset. Det finns även en del buskar runt om i parken, ofta av blommande sorter som spirea, rhododendron, kolwizia, hortensia, samt vildrosor längs Kanjes väg vid Vallgraven men även barrbuskar. Buskplanteringar finns i rabattform bl.a. vid Sjöallén, vid Lottastugan, längs hamnmagasinens baksidor, scenens baksida, delvis vid Societetshuset. De förekommer även som fondplanteringar till de blomrabatter som planteras med säsongsblommor. Blomrabatter finns längs Societetshusets framsida, som en vacker böljande kant längs gräsplanen i öster från scenen till östra entrén. Längs den raka gången mot

Varmbadhusen finns också dekorativt färgsprakande utplanteringsväxter. Växtmaterialet varierar här från år till år.

Rosariet har kvar den form som syns sedan i alla fall 1930-talet. Växtmaterialet har blivit något uttunnat med tomma ytor i rabatterna.

3.5 Byggnader

Societetshuset är parkens huvudnummer men det har alltid funnits andra byggnader. Idag finns ett litet soprum på societetshusets baksida, där det alltid tycks ha funnits ekonomibyggnader. Scenen framför Societetshuset har också haft föregångare av olika slag, i alla fall sedan 1880-talet med Adrian Petterssons vattenpaviljong, åttkantigt lusthus på 1890-talet, scen i schweizerstil på 1920-talet och en mindre estrad från 1940-talet.

Musikunderhållning har troligen förekommit i parken sedan den anlades. Dagens scen byggdes i början av 1980-talet och har en tydlig prägel av arkitektur från denna tid, en prägel av en nästan grov enkelhet, trots försök till anpassning genom kulör, trämaterial med viss dekorverkan.

T. v. Lottastugan våren 2012 T.h. Sophuset bakom Societetshuset har fått en väl anpassad utformning.

Lottastugan ligger kvar och är därmed parkens äldsta hus, kanske det äldsta ursprungliga och bevarade inslaget överhuvudtaget undantaget kyrkoruinen. Den är till stora delar intakt sedan om- och tillbyggnad 1901, med några mindre tillbyggnader på baksidan, entrédörr och ramp med träräcken vilka inte är anpassade till byggnadens karaktär. Värdefulla stildrag är stengrunden, fasadens panel och enkla med dekorativ snickerier såsom gesimser, fotbräda, takfot, fönsteromfattningar. Planlösningen är troligtvis också relativt intakt. Byggnaden är i stort behov av underhåll.

Vid minigolfbanan finns en liten byggnad av det mer oansenliga slaget, men ändå väldigt intressant i sammanhanget. Den har en funkisinspirerad stil med en rak enkelhet och flackt sadeltak. Materialen med fasadklinkers är egentligen helt främmande för parkmiljön, men spännande arkitektoniskt.

3.6 Aktiviteter

Det har alltid erbjudits olika aktiviteter i parken utöver promenad och underhållning. Under 1800-talet var det krocket och kägelbanor. På 1920-talet anlades en tennisbana som ännu finns kvar intill Lottastugan. Den har nyligen rustats upp och flyttades då en liten bit efter att ha varit nästan sammanbyggd med huset. Även minigolfen har långa anor, från 1931 och

1947 och är en av de äldsta i landet.⁷⁹ Den ligger kvar på samma plats sedan anläggningsskedet och har samma utformning, dock med ett modernare anläggningssätt. Banorna har infogats mellan gångar i parken och skuggas av de höga parkträden. Banorna har en fantasifull utformning med teman på hav och sjöfart. De inhägnas av ett lågt tätt enkelt trästaket.

T.v. Minigolfbanan från 1931 med minan från första världskriget som dekor. T.h. Spökitetsparken.

Lekplats har förnyats under 2013 och har utformats utifrån ett spöktema i samarbete med barn. Den är betydligt större än tidigare och upptar en stor del av den södra delen av parken. Denna del tycks alltid ha varit en egen del av parken och låg från början låg utanför dess gränser. Den ligger än idag utanför byggnadsminnets skyddsområde. Här har alltid varit relativt öppet med gräsytor och under början av 1900-talet en grusad yta, omgärdad av växtlighet. Även dagens lekplats använder de befintliga träden som inramning. Från tidigt 1900-tal genomkorsades denna del av en gång från söder mot nordost. Under senare årtionden har denna gång nästan försvunnit, men till viss del återskapats i samband med lekplatsen. Lekplatsen har traditionella inslag som gungor, sandlådor, rutschkanor och klätterställningar, men allt är unikt utformat för just denna lekplats. Utformningen har skett utifrån ett spöktema, men också med anspelning på fästningens murverk och bastioner och även Societetshusets träarkitektur som ursprungligen var inspirerad av det arabiska palatset Alhambra, men omformats av Adrian Petersson till en tämligen sagolik skapelse som för tankarna till Tusen och en natt.

3.7 Kyrkoruinen

Kyrkoruinen från Platsarnas stadskyrka ligger kvar som en uråldrig gräsbeväxt drumlin, dock avkapad vid järnvägsdragningen på 1880-talet. Tämligen gamla stora träd växer på kullen, vilket visar på dess ålder. Stenröset med minnestenen är dessutom byggt av stenar från den raserade kyrkan. Det ser ut som att stenarna kan behöva korrigeras något för att stabilisera röset, som genom sitt läge även är en inbjudande klätterställning. De är en del av parken men också en påtaglig fysisk påminnelse om platsens äldre historia och är skyddad som fornminne enligt KML.

⁷⁹ Den första banan i Sverige ska ha anlagts 1931 i Eskilstuna, som också har den äldsta klubben, Svenska bangolf förbundets hemsida, <http://svbgf.se/bganormy.htm>

Minnesstenen på ruinkullen över Platsarnas kyrka.

T.v. Gossen med Guldgåsen. T.h. Pelare i Rosariet.

3.8 Skulpturer

Det finns få skulpturala inslag i parken. Rosariets mitt pryds av en hög smal stenpelare, bearbetad för att efterlikna en trädstam. Den eller liknande syns på foton både på 1930- och 1950-talen. I västra kanten av rosariet finns en lägre liknande stenpelare som troligen har krönts med en skulptur. Här står även den lilla bronsskulpturen Gossen med guldgåsen av en E. Luterman.

Det har sedan Societetshuset byggdes funnits en rundel på den öppna platsen framför huset. Här fanns en liten lusthusliknande musikpaviljong, som följdes av en rund rabatt med en gjutjärnsfontän i mitten, från 1890-tal till 1970-talet. Denna fontän var mycket typisk för sin tid, i gjutjärn som var en symbol för industrialismen, eleganta snirklande former. Den

nuvarande är ett slag konstverk som ska symbolisera Varbergs stenindustri. Runda naturstenar, tveksamt om de ens är av varbergsgranit, staplade på varandra är tyvärr mycket främmande för platsen och dess karaktär. Även om stenindustrins framgång säkert var en del i de faktorer som möjliggjorde anläggandet av parken och societetslivet, så är inte heller Societetsparken det rätta stället för ett sådant monument. Parken har snarare varit en oas som skiljer arbetsliv och larmande miljöer från fritid. Ett mer lyckat exempel på ett stenhuggarmonument är Roland Ohlssons skulptur från tidigt 1990-tal på den stenlagda Torggatan, omgivet av stenhus vilka delvis härrör från Varbergs storhetstid under sent 1800- och tidigt 1900-tal. Fontänen kan även vara en replik till Torellsbrunnen uppe vid Västra Vallgatan, bredvid Galleria Trädgården. Denna fontän i sten av Edvin Öhrström från 1970 och har skapats till minne av Otto Torell (betydelsefull polarforskare och geolog, född i Varberg 1828). Den har också en modern utformning, men stenarna har här bearbetats till abstrakta former som samspelar med varandra.

T.v. Stenfontänen i Societetsparken. T.h. Otto Torells brunn vid Galleria Trädgården.

3.9 Belysning

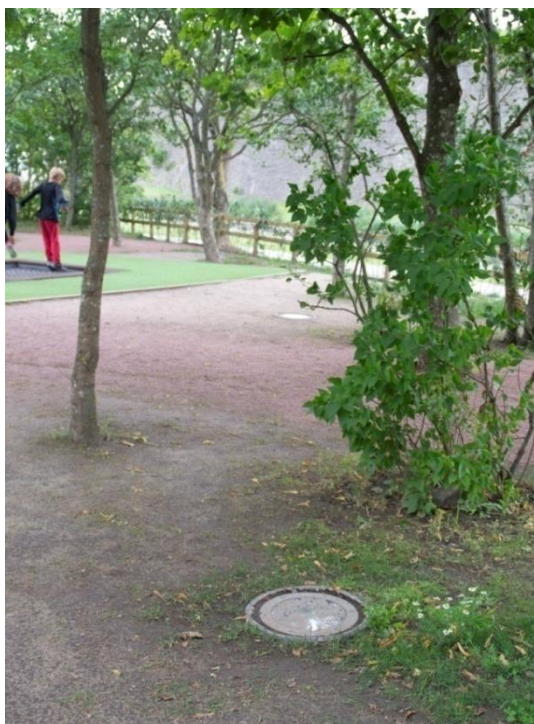
Upplysning genom gatlyktor har i alla fall funnits sedan 1890-talet. Foton från mitten av 1900-talet visar enkla moderna gatlyktor med klotrunda ljuskäglor. Belysningen sker idag genom gatlyktor i ögammaldagsö stil, i svartmålat gjutjärn med dekorativ utformning, vilket stämmer väl överens med parkens karaktär som engelsk park från sent 1800-tal. Lyktorna placerades i parken på 1980-talet och är dekorerade med Malmös stadsvapen. Det finns även punktbelysning på vissa platser såsom av större äldre träd, genom spotlights nedfälda i marken, vilket är ett diskret modernt tillskott.

3.10 Bänkar

Bänkar och sittplatser har också alltid varit en del av livet i parken och har sett lite olika ut genom tiderna. Idag finns tämligen genomgående en klassisk variant av en elegant vitmålad bänk med sits och ryggstöd av smala träribbor på en enkel metallställning. Modellen kallas Stockolmsbänken då den togs fram till Stockholmsutställningen 1931. Även om modellen inte är av 1800-talsprägel känns den en enkla elegansen de inte främmande i miljön. På den nya lekplatsen är gränsen flytande mellan sittplatser och klätterställning, vilket kan vara på sin plats just här.

3.11 Papperskorgar

Papperskorgar finns utplacerade på lite olika platser och är av en modell som återkommer på flera ställen i staden; en rund svart tunna med något välvt lock, enkel gulddekor och på sidan klistermärke med Varbergs Fastighets AB:s logotyp eller Varbergs kommuns stadsvapen. Modellen har en genomtänkt utformning, enkel men ändå med detaljkänsla. Dock borde placeringarna ses över.

T.v. Lyktstolpe, soptunna och Stockholmsbänk. T.h. diskreta spotlights i marken, vid lekplatsen.

3.12 Skyltning

Skytlar har delvis berörts i samband med avsnitt om entréerna. Skyltningen är här ofta väl riklig, har ingen enhetlig utformning. Allt fler skyltar tycks ha lagts till allt eftersom behov uppstår, och varje huvudman har sin egen stil. Viss skyltning anses troligen vara av sådan karaktär att den är nödvändig just för denna plats, utan någon tanke på vad det egentligen är för plats. Inne i parken är skyltningen mer sparsam. Det finns en permanent skylt i närhet av scenen. I övrigt sker skyltningen främst vid Societetshusets byggnad. Vidare finns mobila skyltar vid glasserveringen och minigolfen. Det finns ett tydligt behov av att skylta dessa verksamheter och vad de har att erbjuda. Då skyltningen sker precis intill verksamheten, har tillfällig karaktär fyller de sin funktion utan att förta helhetsupplevelsen i högre grad.

Två exempel på mindre lyckad skyltning. T.h. skylt i äldre stil, som ansluter till belysningsstolparnas stil.

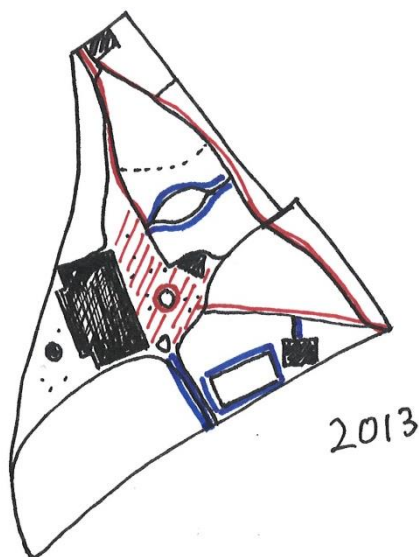
4. Parkens kulturhistoriska värde

Parken och dess byggnader har sedan länge ett konstaterat värde men här ska preciseras mer vari detta värde ligger. Parken har ett *trädgårdshistoriskt* värde genom sin ålder, kontinuitet sedan 1850-talet, bevarad i engelsk stil beträffande växtlighet, gångsystem och aktiviteter för fritid och underhållning. Skapandet av parker var en viktig del i samhällsutvecklingen under det sedan framför allt mitten av 1800-talet och engagerade befolkningen i staden. Parken har också ett *samhällshistoriskt värde* som del av borgerskapets ambitioner att skapa grönskande parker, som en del av kurortens och badortens historia då en stor del av societetslivet bedrevs i parken, och användes i marknadsföring. Som en del av kurorten och hälsovården har parken även ett *socialhistoriskt värde*, av såväl lokalhistoriskt värde som ett värde ur ett nationellt perspektiv. Parken har därmed även betydande för Varbergs stadshistoria, både som betydande för badorten som genom sin anknytning till fästningen och 1600-tals staden. Byggnaderna; societetshuset, Lottastugan och ev. även minigolfkiosken har *byggnadshistoriska och arkitektoniska värden*. Societetshuset har även ett socialhistoriskt värde av samma orsaker som parken, samt ett *symbolvärde* som symbol för kur- och badorten, nöjeslivet i Varberg och i viss mån även som symbol för staden Varberg.

Vidare har parken även en rad upplevelsevärden som har mer med den subjektiva upplevelsen att göra än historiska fakta. Hit hör *autenticitet*, att de stora träden, slingrande gångar, färgrika blomrabatter och byggnader som Societetshuset och Lottastugan ger en upplevelse av en äldre park, även om allt inte är ursprungligt. *Patinan* hos framför allt byggnader men även äldre träd är också en viktig faktor för upplevelsen, för att komponenterna inte ska upplevas som nyskapade kopior och der förstärker också autenticiteten. Vidare finns ett betydande *skönhetsvärde och miljöskapande värde* som grönskande oas i en intressant större kulturhistorisk miljö. Det finns även ett *rekreationsvärde* som går tillbaka till parkens tillkomsttid och därmed även ett *kontinuitetsvärde*.

4.1 Vad har rent fysiskt ett värde att bevara?

- Den engelska stilen som bevarats till sin helhet trots förändringar med böljande gångsystem. Grusade gångar.

- Rödmarkerade gångar, den öppna platsen framför Societetshuset samt någon form av rund dekor då de bedöms som tämligen bevarade från 1885. Gångarna tycks dock ha

rätats ut något sedan dess. Blåmarkerade inslag då de är välbevarade sedan 1920-talet; rosariet, tennisbanan samt raka gångar till varmbadhuset och Lottastugan.

- Äldre träd.
- Trädens placering vilka till synes är fritt utplacerade på gräsytor.
- Variationen av träd för att ständigt skapa skugga och spel mellan ljus och mörkt, i skugga och kulör på bladverk.
- Den öppna gräsytan framför societetshuset tycks ha lång kontinuitet liksom en öppenhet i den södra delen.
- Inramning av dekorativa blomratter längs gången mot varmbadhuset, troligen sedan 1920-talet.
- Blomratter längs Societetshusets framsida, vilka har funnits åtminstone sedan 1910-talet.
- Avgränsningar och inhägnader (företeelsen, inte själva de befintliga avgränsningarna)
- Rosariet och dess form som funnits sedan 1920-talet. Stenpelaren i rosariet.
- Ruinkullen med minnesstenen över Platsarnas stadskyrka är ett betydelsefullt monument över den tidigare historien, skyddade genom KML.
- Minigolf sedan 1930-talet med kioskbyggnad i funkisstil. Den stora banan är av de äldsta i landet, och troligen även ur ett internationellt perspektiv då företeelsen uppfanns 1927 och spreds under 1930-talet. Banorna har samma utseende som när de anlades 1931 och 1947 men med ett modernare utförande.
- Tennis åtminstone sedan 1920-talet vid Lottastugan (själva företeelsen, inte den fysiska banan)
- Scen för musik och annan underhållning. (själva företeelsen, inte den fysiska scenen, då den är från 1983 utan högre arkitektoniska värden.)
- Societetshuset, som har skydd både enligt PBL (detaljplan) och KML som byggnadsminne med tillhörande skyddsföreskrifter och vårdplan, varför det inte berörs vidare här.
- Lottastugan som den äldsta byggnaden som är väl bevarad sedan om- och tillbyggnad 1901, med flera drag bevarade från sin tillkomsttid. Den är dessutom en välbevarad representant som för dagsljusateljéer och har därmed ett arkitekturhistoriskt, teknik- och fotohistoriskt värde. Byggnaden har även ett samhällshistoriskt värde som bas för lottakåren i Varberg under 70 år.

5. Rekommendationer

- Bevara ovanstående kulturhistoriskt värdefulla inslag.
- Utöka skyddsföreskrifterna för byggnadsminnet där parken får ett skydd liksom Lottastugan.
- Minigolfanläggningen med banor och kiosk har ett kulturhistoriskt värde som bör utredas vidare.
- Hantera Societetsparken, Lottastugan och ev. minigolfen som om de vore byggnadsminnen. Det innebär bl.a. att ändringar och nytillskott i miljön ska smälta in, utformas med respekt för arkitektur och värden.
- Lottastugan hanteras enligt antikvarisk rekommendation, Kulturmiljö Halland, 2012-03-06, dnr, 2012-93, Se bilaga 1.
- Ändringar bör ske i samråd med antikvarisk expertis.
- Upprätta en vårdplan med målinriktning för att följa paragraferna i Florensdokumentet, t.ex. enl. modell som finns i *Trädgårdsföreningen, Vårdprogram*, framtaget av Länsstyrelsen i Västra Götaland och Göteborgs stad, 2006, http://www.lansstyrelsen.se/vastragotaland/SiteCollectionDocuments/sv/publikationer/2007/2007_36_287945569.pdf

Här delas parken in i delområden som beskrivs historiskt, nuläge, särskilt skyddsvärda element och mål, på ett mer detaljerat sätt än inom ramen för denna rapport. Målen bör diskuteras fram i samverkan mellan kommun, länsstyrelsen, expertis inom kulturmiljövård och park. Här kan inriktningen liksom växtmaterial preciseras djupare. Stilrestaurering är möjlig, men inte självklar eller ens önskvärd. Parken har hela tiden förändrats, utvecklats och det är svårt att återgå eller hitta tillräckligt med källor för att återskapa. Sedan kommer frågan om det är den ursprungliga parken från 1850-talet eller så som den såg ut på 1880-talet som ska eftersträvas. Troligtvis skedde utvecklingen kontinuerligt under de första årtiondena till det som vi i sinnevärlden skulle betrakta som ett slag ursprung.

- Utgångspunkten för förändringar i parken bör vara den engelska stilen, och hämtas så långt det är möjligt från det vi vet om 1800-talets park och bebyggelse. (För senare inslag gäller tillkomsttiden.) Det ska vara en park att vistas i, att promenera i, olika rum för vila och ro, social samvaro, nöjen.
- Aktiviteter av olika slag har alltid funnits och bör få finnas. Permanenta anordningar får dock inte ta överhanden från parkkaraktären med grönska och lugn etc eller de kulturhistoriska värdena. Societetsparken skall inte bli en aktivitetspark.
- Vid förändringar inom miljön bör hänsyn tas till siktlinjer.
- Gångar bör beläggas med någon typ av grus med hög andel stenmjöl, vilket ger en hård och fast yta som bättre överensstämmer med äldre tiders grusgångar än asfalt men ändå underlättar framkomlighet.
- Se över skyltning vid entréerna. Entréerna är det första mötet med parken och ett visst mått av information kan vara relevant. Det bör dock vara mer genomtänkt, i mängd, vad som verkligen är relevant att få veta precis här. Kanske räcker det att få veta att det finns restauranger i parken och att det finns parkeringsplatser söderut, utan vidare specifikation. Skyltarnas utformning bör också ses över.
- Se över skyltning inne i parken, framför allt de fasta bör få en mer anpassad form och placering.
- Skapa en policy för skyltning i och i anslutning till parken.

- Översyn av vissa inslag i parken som inte är anpassade, t.ex. vissa inhägnader, fontänen, asfaltbeläggning.
- Rensa upp och röj mot Kanjes väg.
- Översyn av papperskorgarnas placering, undvik vid entréer eller speciella vyer och siktlinjer.
- Knyt ihop/återskapa ett stråk från kallbadhuset-parken-varmbadhuset, kanske även vidare upp till Brunnsparken och hela området (dvs. även hamnplan, strandpromenaden, Fästningsområdet etc.)

Idag är ytan mellan Societetsparken, Fästningen och Kallbadhuset ett asfalterat mellanrum, utan särskild utformning.

6. Sammanfattning

Kulturmiljö Halland har tagit fram ett kulturhistoriskt underlag för Societetsparken på uppdrag av Varbergs kommun. Genom litteratur- och arkivstudier samt analys på plats har en översiktlig sammanställning av parkens historia gjorts för att ta klargöra parkens kulturhistoriska värden.

6.1 Befintligt skydd

Societetsparken är redan idag delvis skyddad genom Kulturminneslagen som skyddsområde till byggnadsminnet Societetshuset, samt kyrkoruinen från staden Platsarna som skyddas som fornminne. Byggnadsminnesförklaringen gjordes 1980 då kulturhistorisk värdering oftast låg på objektsnivå varför parkens värde inte uppmärksammades på ett tydligt sätt. Detta har sedan påverkat bl.a. framtagande av detaljplan samt skötsel och förändringar i parken. Parken ligger även inom kulturmiljö av Riksintresse enligt Miljöbalken samt inom kulturhistoriskt värdefull miljö i kommunala planeringsunderlaget Stadens karaktärer. Societetsparken kan bedömas vara en historisk park enligt Florensdokumentet framtaget av ICOMOS (International Council on Monuments and Sites).

6.2 Historik

Innan Societetsparken anlades var området en del av 1600-talsstaden Platsarna. Därefter var den en slåtteräng med en damm. När Varberg blev en populär kurort i början av 1800-talet, anlades kall- och varmbadhus och i Brunnsparken vid kyrkan låg ett Brunnshus. Det var viktigt att besökarna hade förströelser under sin vistelse och parker var ett viktigt inslag. Redan på 1850-talet skapades en promenadpark, badhusparken. Fler parker anlades under senare delen av 1800-talet genom privata initiativ bl.a. av föreningen Småfåglarnas vänner där stadens befolkning engagerade sig för att göra staden mer trivsamt och grönt. Efter att ha varit en karg plats vid den blåsiga kusten kunde staden stoltsera med ovanligt många parker. Besökarna kunde gå i lummig skugga hela vägen från kallbadhuset upp till brunnshuset. Det är relativt lite känt hur parken såg ut de första åren, men det finns inköpslistor för träd, buskar och rosor och det fanns en stor öppen yta i mitten med blomsterrabatter och större träd- och buskpartier. Mot Hamnvägen fanns lummiga alléer och mot övriga sidor höga hagtornshäckar.

På 1880-talet ökade besökarantalet samtidigt som konkurrensen från andra kurorter ökade. Ett nytt societetshus och en vattenpaviljong ritat av den kände arkitekten Adrian Pettersson byggdes i badhusparken. Samtidigt omdanades troligen parken i den engelska stilen med Hyde Park i London som förebild. I parken fanns kägelpåsar, skjutbana en lekplats för ungdomen samt en croquetplan. Framför Societetshuset har det alltid funnits något runt dekorativt inslag; en liten musikpaviljong, en rund rabatt kantad av stora vita snäckor, en elegant hög springbrunn i en liten rund damm kantad av funkia. Sedan 1880-talet har det funnits en rosenrädgård, ett s.k. rosarium, nordost om societetshuset. På 1920-talet får det sin nuvarande ovala form omgärdad av gångar. I början av 1900-talet var entréerna markerade med bågar med klängväxter.

1882 byggde fotografen Nils Björsell en dagsljusateljé vid Badhusparken. Byggnaden har i stort bevarat utseendet sedan en om- och tillbyggnad 1901. 1940 övergick byggnaden i Lottakårens ägo och har därefter gått under benämningen Lottastugan. 2010 övergick byggnaden i kommunens ägo.

Badbolaget vräktes 1902 och staden tog över ägande och skötsel. Den södra delen av parken var troligtvis relativt oplanerad fram till 1920-talet när järnvägen flyttades österut. Då anlades Strandgatan, Varmbadhuset byggdes och bands samman med Societetshuset genom en rak blomsterkantad gång. Även tennisbanor anlades, varav den nu kvarvarande var den första. På

1920-talet planterades troligen en mängd träd i parkens östra del. 1931 anlades en minigolfbanan, *Tom Thumb Golf*, efter ett amerikanskt patent, som en av de första i Sverige. 1947 anlades ännu en 18-hålsbana med en betydligt svårare nivå. Båda banorna byggdes om med modernare metoder på 1970-talet, men efter de ursprungliga utförandena. Vid banorna byggdes en liten kiosk i funkisstil, som ännu finns kvar.

I slutet av 1930-talet tog staden över skötseln av stadens parker från Planteringssällskapet småfåglarnas vänner och badstyrelsen, och en tjänst som stadsträdgårdsmästare inrättades 1940. Vattenpaviljongen från 1880-talet revs 1939 och en ny scen byggdes. 1980 blev Societetshuset byggnadsminne enligt kulturminneslagen. 1983 byggs en ny scen, ritad av Tuvert arkitektkontor Ab och 1985 placerades stenformationen Vattenstenar av konstnären Martti Rylander som ersättning för springbrunnen från sent 1800-tal. En lekplats anlades i södra delen av parken, som förnyas 2013.

6.3 Societetsparken idag

Trots förändringar så finns ännu upplevelsen av en engelsk park med gångar som leder besökare runt i de olika rummen som spelar mellan öppna ljusa ytor, gröna gräsplaner och lummiga högre skuggande träd, dekorativa blomplanteringar. Promenad och vila i skuggan på en bänk kan kompletteras med aktiviteter och nöjen, en tradition som också funnits sedan parken grundades.

Gångsystemet har förändrats genom tiderna. Den engelska stilen infördes troligtvis på 1880-talet och ett gångsystem med slingrande gångar anlades i den östra och norra delen. Systemet var som mest utvecklat på 1920-30-talen då även den södra delen införlivats på ett planerat sätt. Därefter har utvecklingen gått mot förenkling, dels genom borttagning av gångar dels genom rakare gångar som snarare blir transportsträckor än promenadstråk.

Inhägnad av parken tycks alltid ha funnits oftast i form av plank eller staket i trä, senare även klippta häckar och buskar. Magasinsraden mot norr har funnit sedan parkens tillkomsttid. Delar av norra sidan har dock en mer öppen odefinierad gräns. Från början var syftet mycket att stänga ute, idag mer att definiera rummet, var parken börjar och slutar.

Entréerna till parken är därför en viktig del av systemet. De viktigaste entréerna är i söder vid varmbadhuset, i öster från staden, nordvästra hörnet från kallbadhuset, men det finns även flera östlink-in-passagerer på långsidorna. Entréerna är idag tämligen öppna, inte tydligt markerade men belamrade med skyltar, trafik hinder och i vissa fall papperskorgar. Den nya södra entrén vid Spökitetsparken är dock en tydlig port.

Växtligheten är en viktig del av parken, med en stor mängd variation av träd, vanliga parkträd, ädelträd och mer exotiska träd de äldre än 1940, men en viss kontinuerlig förnyelse sker. Det äldsta träd kan vara hängasken bredvid scenen. Träden är utespridda över parken enligt den engelska stilen, en skapad naturlighet. Det finns även buskar, dels som klippta häckar, men även dekorativa blommande sorter och några blomrabatter för säsonsblommor planterade i vackra mönster. Rosariet är ett viktigt inslag i växtligheten som i någon form funnits sedan 1880-talet, även om det idag är något uttunnat.

Det finns även viktiga byggnader varav Societetshuset är parkens huvudnummer. Scenen byggdes 1983 men har haft föregångare av olika slag, sedan 1880-talet. Lottastugan är parkens äldsta hus, till stora delar intakt sedan om- och tillbyggnad 1901, och en viktig del i kurortens historia. Vid minigolfbanan finns en liten byggnad i funktionalistisk stil.

Det har alltid erbjudits olika aktiviteter i parken utöver promenad; underhållning, 1800-talets krocket och kugelbanor, ersattes på 1920-talet av tennisbana som ännu finns kvar intill Lottastugan. Minigolfen har anor från 1931 och 1947 och är en av de äldsta i landet. Lekplatsen från 2013 har också haft föregångare.

Andra betydelsefulla inslag i parken är kyrkoruinen med minnessten från Platsarnas stadskyrka från 1600-talet, en hög smal stenpelare i rosariets mitt, en liten bronsskulptur av Gossen med guldgåsen, stenfontänen som på 1980-talet ersatte en elegantare gjutjärnsfontän från 1890-talet, belysning genom gatlyktor i gammaldags stil, i svartmålat gjutjärn, bänkar som genomgående är av Stockholmsmodellen, papperskorgar med en tämligen genomtänkt utformning.

6.4 Parkens kulturhistoriska värde

Parken och dess byggnader har ett konstaterat värde, genom sin ålder, sin del i Varbergs historia som kur- och badort, stilhistoriskt, kontinuitetsvärde mm och har ett visst juridiskt skydd. Denna rapport syftar till att precisera vari värdena ligger. För att bevara dessa värden bör vissa fysiska drag bevaras. Hela parken inklusive Lottastugan och minigolfanläggningen bör betraktas som byggnadsminnen. Den engelska stilen bör ligga till grund för utformning av parken. Delar av ännu bevarade gångar från 1880-tal och 1920-tal bör bevaras. Äldre träd till synes fritt utplacerade på gräsytor, variation av träd liksom variation av slutna rum, öppna ytor med gräs, rosariet. Minigolfbanorna och den kvarvarande tennisbanan är viktiga inslag från första hälften av 1900-talet som bör bevaras.

7. Källor

7.1 Litteratur och tryckta källor

- Broberg, Birgitta, *Medeltidsstaden 31*, Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer, 1982
- Hjelmstedt, Lennart, *När societeten kom till Warberg*, Hembygdsföreningen Gamla Varberg, 2013
- Levertin, Alfred, *Varbergs Hafskursanstalt En kortare monografisk skildring*, 1888
- Riksantikvarieämbetet, *Kulturmiljövårdens riskintressen - i allas intresse*, info folder, 2012
- Nilsson, Anna-Lena, *De första fotografierna i Sverige och Varberg*, i *När societeten kom till Warberg*, Hembygdsföreningen Gamla Varberg, 2013
- Stackell, Lars, *Västkusten förr, Badortsmiljöns liv och bebyggelse under 1800-talet*, Natur och kultur, 1975
- *Stadens karaktärer, Kulturmiljöer i Varbergs stadsområden*, 2013 (under tryckning), Varbergs kommun, Länsstyrelsen, Kulturmiljö Halland
- *Trädgårdsföreningen, Vårdprogram*, antaget av Park- och naturnämnden 2006-02-23, rev 2007, Länsstyrelsen Västra Götalands län, Göteborgs stad

7.2 Otryckta källor

- Antiquum, *Varbergs Societetshus, vårdplan och antikvarisk förundersökning*, länsstyrelsen Hallands län, 2007
- Gustafsson, Eva, *Södra kyrkogården, Kulturhistorisk dokumentation, 2007:12*, Kulturmiljö Halland, 2007
- Gustavsson, Kristina, *Varbergs Societetspark 1856-2009 i En promenadparks förvandling*, Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap, SLU Alnarp, 2009
- Johansson, Yvonne uppsats, 7,5 p, *Parkens betydelse i Varbergs kulturliv och dess roll i det urbana livet, från ca 1860-1925*, skriven inom kursen för Hallands kulturhistoria II vid institutionen för Data- och Affärsvetenskap, Högskolan i Borås, 2009.

7.3 Arkiv

- Hallands kulturhistoriska museum, Bildarkiv, Varberg
- Kulturmiljö Halland
- Varbergs kommun, kommunarkiv
- Lantmäteriet, Varberg

	Datum	Diariennr
	2012-03-06	2012-93
Handläggare	Direkt nr	
Britt-Marie Lennartsson	035-19 26 12	Fastighetsavdelningen Serviceförvaltningen Att. Helena Kylin Varbergs Kommun 43280 Varberg

Utlåtande ang. åtgärder på Lottastugan, Getakärr 3:56, del av byggnadsminnet Societetsparken, Varbergs stad och kommun

Vid ett möte vid Lottastugan 2012-02-29 med Helena Kylin och Pierre Uddén, Serviceförvaltningen, Varbergs kommun diskuterades åtgärder som planeras vid renovering av rubricerad byggnad.

Kulturhistoriskt värde och historik

Byggnaden har ett kulturhistoriskt värde, som del i Societetsparken vilken är byggnadsminne enligt Kulturminneslagen, samt med ett högt kulturhistoriskt egenvärde. I inventeringen av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Varbergs kommun, 2009, placerades Lottastugan i klass B med bl.a. byggnadshistoriskt, arkitekturhistoriskt och miljöskapande värde.

Lottastugan byggdes på 1880-talet som fotoateljé, men fick huvudsakligen sitt nuvarande utseende under 1890-talet. Fotoateljén var en service som erbjöds badgästerna som gärna passade på att fotografera sig när de såg friska och utvilade ut. Ateljén är en s.k. dagsljusateljé med stora fönster mot norr, en typ av vilken det finns ett fåtal bevarade i landet. Byggnaden övergick i Lottakårens ägo på 1940-talet. Med tiden har sambandet mellan byggnaden och Societetshuset försvagats, även om byggnaden har ett viktigt egenvärde som Lottakårens mötesplats och som öppen för allmänheten på somrarna.

Åtgärder och antikvarisk rekommendation

Det är av stor vikt att åtgärderna anpassas till byggnadens kulturhistoriska värden. Renoveringen kommer i stort bevara det nuvarande utseendet beträffande volym, panel, detaljer på panelen, fönsterplacering och fönsterutformning, dock med några undantag:

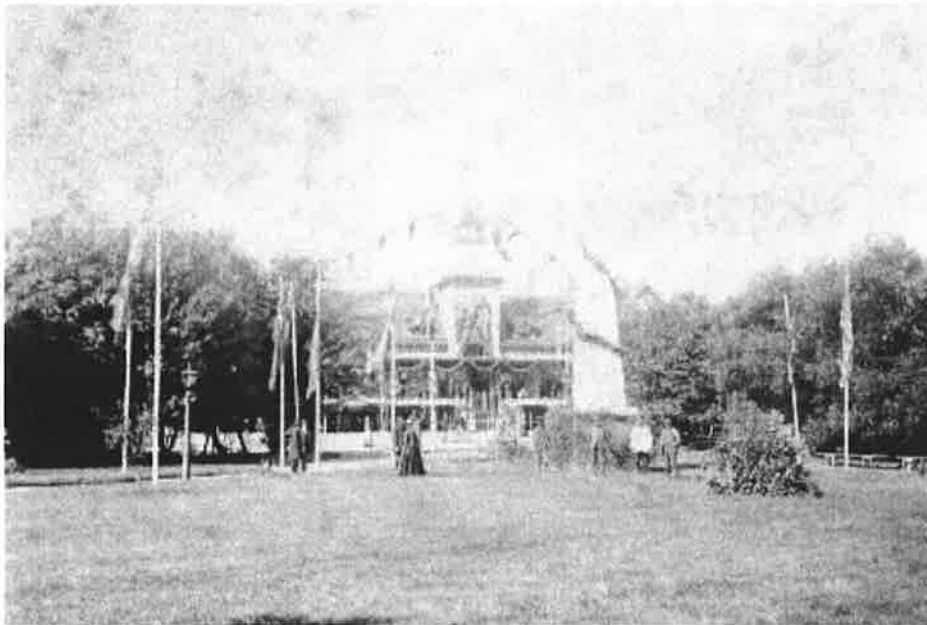
- På 1920-30-talet hade Societetshuset en ockragul kulör med ljus gråa fönsterbågar. Det är mycket troligt att Lottastugans nuvarande kulör härrör från denna tid och att husets kulör dittills överensstämmer med Societetshusets. Lottastugan kan ha behållit den gula kulören, men den ljusgrå kulören har blivit vit. Det är därför positivt att anknytningen till Societetsparken och Societetshuset stärks, genom att även Lottastugan får den kulör som återfinns på övriga byggnader i parken.
- Det är positivt om räcket till rampen till entrédörren får en mer estetisk och anpassad utformning. Ett motiv som återfinns på andra byggnader i badortsmiljön kan tas upp för att stärka sambandet mellan byggnaderna. Det finns räcken på Societetshuset men dessa upplevs som för exklusiva och utsirade för Lottastugan, som har en enklare karaktär. På mötet 2012-02-29 diskuterades därför en utformning som återfinns på bryggan ut till kallbadhuset som är enklare, men ändå elegant med kryssmotiv.
- Behov finns av att öka tillgängligheten i byggnaden, bl.a. genom handikappanpassat WC. Ett förslag har tagits fram som ryms inom byggnadens nuvarande form vilket är mycket positivt. Detta kräver dock en förskjutning av entrédörren. Detta är möjligt om dörren får foder enligt nuvarande utseende, dörren utformas som en spegeldörr och centreringen bibehålls genom blinding.
- Soprummet på baksidan av huset är troligen tillbyggt senare och kan förminskas eller tas bort.
- Plåtklädd sockel på baksidan återställs.

Med vänlig hälsning

Britt-Marie Lennartsson
Bebyggelseantikvarie

Bilder Länsmuseet Varberg

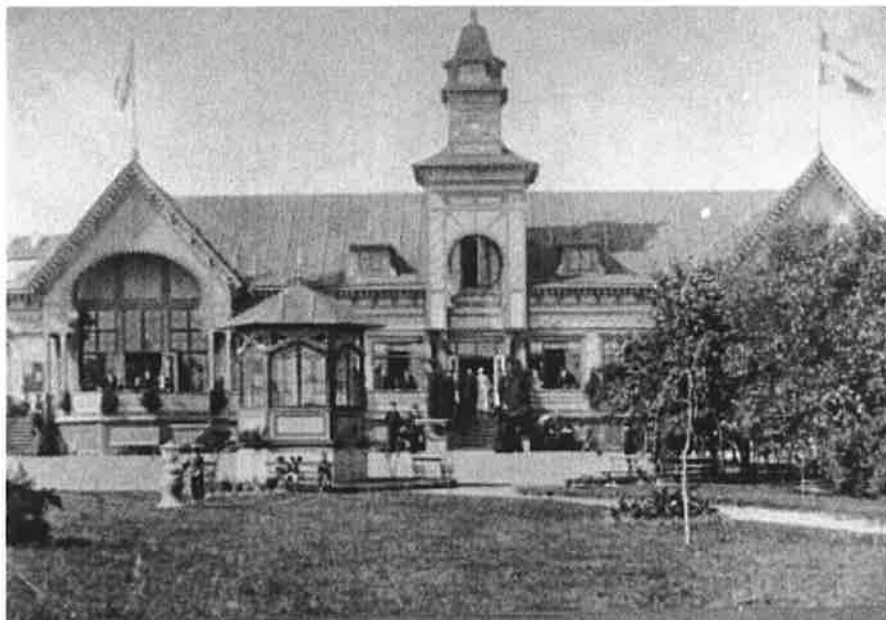
Reg.nummer: F2242

Huvudmotiv	Stadsvy
Tid	1890-tal
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetshuset, Societetsparken
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	367, 265, 347
Beskrivning	Societetsparken i Varberg.
Fotograf	Mathilda Ranch
Copyright	
Origtyp/repro	Originalkopia sv/v kabinett
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

Reg.nummer: E5904

Huvudmotiv	Matställe
Tid	1890-tal
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetshuset, Societetsparken
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	367, 265, 347
Beskrivning	Societetsrestaurangen i Varberg.
Fotograf	Okänd
Copyright	
Origtyp/repro	Reproneg, originalkopia kartong F2244,rep.H884:19
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	Originalkartong med text: "Societetshuset vid Varbergs hafsbadanstalt, Curhaus der Seebadeanstalt Varberg (Schweden), Saison: Juni-September."
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

Reg.nummer: F2243

Huvudmotiv	Stadsvy
Tid	1898
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetsparken
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	367
Beskrivning	Bilden tagen mot söder.
Fotograf	Edvard Mathsson
Copyright	
Origtyp/repro	Vykort sv/v
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

Reg.nummer: E5855

Huvudmotiv	Stadsvy
Tid	1903
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetshuset, Societetsparken
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	265, 347, 367
Beskrivning	Bilden tagen mot öster.
Fotograf	Edvard Mathsson
Copyright	
Origtyp/repro	Reproneg, kopia sv/v F2294
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

Reg.nummer: F2280

Huvudmotiv	Stadsvy
Tid	1910-tal
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetshuset, Societetsparken
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	367, 265, 347
Beskrivning	
Fotograf	
Copyright	se Anmärkning
Origtyp/repro	Vykort sv/v, kopia
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	Förlag: Göta förlag
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

Reg.nummer: F4262

Huvudmotiv	Stadsvy
Tid	1910
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetsparken
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	367, 347
Beskrivning	Societetsparken. Bilden ingick i den av Albert Sandklef på Museet i Varberg ordnade pristävlingen om gamla hallandsbilder. (En del publicerade i boken "Från fars till farfars tid - en bokfilm om Halland". Utgiven 1961). Se anm.
Fotograf	Mathilda Ranch
Copyright	
Origtyp/repro	Vykortskopia
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet
Anmärkning	Inlämnare till bildtävlingen Albert Carlsson, Tvååker
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

Reg.nummer: F2594

Huvudmotiv	Matställe
Tid	1916
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetsparken
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	346, 795
Beskrivning	Societetsparken med ruinhögen från den gamla kyrkan från 1600-talet vid Varberg på Platsarna.
Fotograf	Mathilda Ranch
Copyright	Se anmärkning.
Origtyp/repro	Vykort
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Museet i Varberg, Bildarkivet
Anmärkning	Foto & förlag: Mathilda Ranch, Varberg.
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

Reg.nummer: F2284

Huvudmotiv	Matställe
Tid	1910-tal
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetshuset, societetsparken
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	367, 265, 347
Beskrivning	Societetsrestaurangen.
Fotograf	Atelier Söderberg, Varberg
Copyright	
Origtyp/repro	Vykort sv/v
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

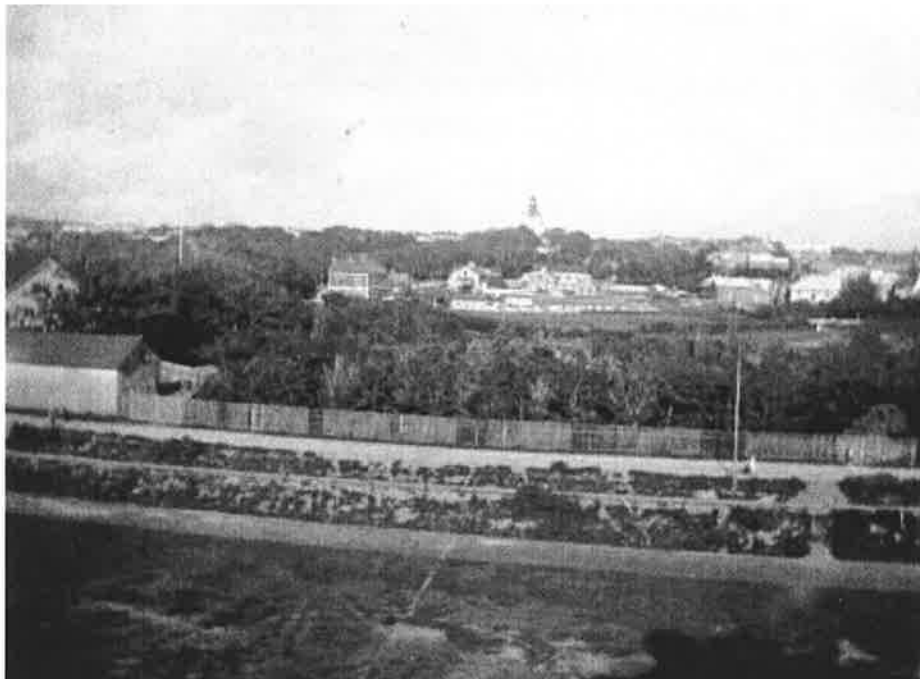
Reg.nummer: E6964

Huvudmotiv	Stadsvy
Tid	1920-tal
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetsparken, societetshuset
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	367, 265, 347
Beskrivning	Park.
Fotograf	
Copyright	se Anmärkning
Origtyp/repro	Reproneg, Vykort sv/v F2285
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	Ensamrätt: Calegi, Stockholm
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

Reg.nummer: F3112

Huvudmotiv	Stadsvy
Tid	1922
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetsparken,
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	361, 367
Beskrivning	
Fotograf	
Copyright	
Origtyp/repro	Kopia sv/v
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

Reg.nummer: G33243:4-5

Huvudmotiv Stadsvy

Tid 1920-tal

Landskap/Land Halland

Socken

Ort Varberg

Plats/Fastighet Societetsparken

SCB-kod 138301

Namn Adolf Wessman

Outlinenummer 367

Beskrivning Entrén till Societetsparken. Vid båset sitter vaktmästare Adolf Wessman som bodde i Ternellska huset (Kv Prostlyckan 1). Han dog 1942. På skylten står det "Entré till parken 10 öre". Vaktmästaren skötte om försäljning av vykort samt tog inträde till parken.

Fotograf

Copyright

Origtyp/repro Originalkopia sv/v, F2041. Repro

Kondition

Förvärv

Orig-placering Bildarkivet, Museet i Varberg

Anmärkning

Länkar

Bilder Länsmuseum Varberg

Reg.nummer: F2287

Huvudmotiv	Stadsvy
Tid	1920-tal
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetsparken, societetshuset
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	367, 265, 347
Beskrivning	Societetsparken, societetshuset i Varberg.
Fotograf	Mathilda Ranch
Copyright	se Anmärkning
Origtyp/repro	Vykort sv/v
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	Foto och förlag: Mathilda Ranch
Länkar	

Bilder Länsmuseum Varberg

Reg.nummer: E6973

Huvudmotiv	Matställe
Tid	1920-tal
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetshuset, Societetsparken
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	265, 347, 367
Beskrivning	Societetsrestauran.
Fotograf	
Copyright	se Anmärkning
Origtyp/repro	Reproneg, Vykort sv/v F2846
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	Förlag: Allan Lundgrens bokhandel, Varberg Ensamrätt: Calegi, Stockholm
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

Reg.nummer: D135

Huvudmotiv	Stadsvy
Tid	1926
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetsparken
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	367
Beskrivning	Societetsparken.
Fotograf	T Hartman, Borås
Copyright	Museet i Varberg
Origtyp/repro	Negativ sv/v 10x15. F781.
Kondition	
Förvärv	Inköpt från Peter Österlund, Borås 1980
Orig-placering	Negativarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

Reg.nummer: FHN407

Huvudmotiv	Stadsvy
Tid	1930-tal
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetshuset
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	133, 361
Beskrivning	Vy från fästningen. Uppgifter om tid saknas. Tillhör samlingen med fotokopior från Hallands Nyheter som är från 1930-1940-talen.
Fotograf	Hallands Nyheter
Copyright	Länsmuseet Varberg
Origtyp/repro	Fotokopia,
Kondition	
Förvärv	Gåva av Hallands Nyheter, 1971
Orig-placering	Bildarkivet
Anmärkning	
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

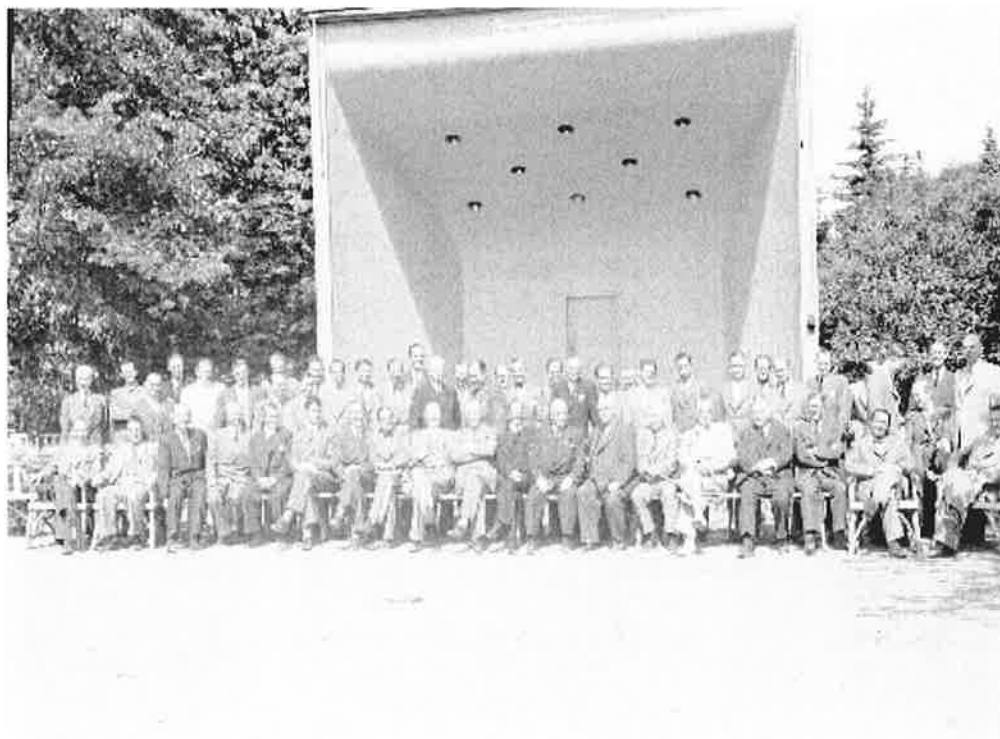
Reg.nummer: F2298

Huvudmotiv	Stadsvy
Tid	1930-tal
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetsparken, societetshuset
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	367, 265, 347
Beskrivning	Societetsparken, societetshuset i Varberg.
Fotograf	
Copyright	se Anmärkning
Origtyp/repro	Vykort sv/v
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	Förlag: Allan Lundgrens bokhandel, Varberg
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

Reg.nummer: B861

Huvudmotiv	Gruppbild
Tid	1947-07
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetsparken
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	159, 575
Beskrivning	Föreningsgrupp. Bryggeriföreningen (Skantze), Falkenberg. Fotograferade framför utescenen i societets-parken i Varberg.
Fotograf	Märta Ågren
Copyright	Museet i Varberg. Dnr 1996/107
Origtyp/repro	Negativ sv/v 13x18
Kondition	
Förvärv	Gåva av Märta Ågren
Orig-placering	Museet i Varberg, negativarkivet
Anmärkning	
Länkar	

Bilder Länsmuseet Varberg

Reg.nummer: F2093

Huvudmotiv	Stadsvy
Tid	1950-tal
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetsparken, Societetshuset
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	367, 265, 347
Beskrivning	
Fotograf	
Copyright	Pressbyrån
Origtyp/repro	Vykort kolorerat
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	
Länkar	

Bilder Länsmuseum Varberg

Reg.nummer: F2304

Huvudmotiv	Idrott
Tid	1950-tal
Landskap/Land	Halland
Socken	
Ort	Varberg
Plats/Fastighet	Societetsparken, Minigolfbanan
SCB-kod	138301
Namn	
Outlinenummer	367, 526
Beskrivning	Minigolf i Societetsparken.
Fotograf	C A Träff, Göteborg
Copyright	
Origtyp/repro	Vykort sv/v
Kondition	
Förvärv	
Orig-placering	Bildarkivet, Museet i Varberg
Anmärkning	
Länkar	

KULTURMILJÖ
HALLAND

Postadress: Bastionsgatan 3 | 302 43 Halmstad | Tel: 035-19 26 00
E-post: kansli@kulturmiljohalland.se | Hemsida: www.kulturmiljohalland.se